

SVERIGES KUST OCH SKÄRGÅRDAR
- en faktasamling om boende, arbete,
service och kommunikationer

1

Version 2004-02-19

FÖRORD

På Glesbygdsverket har vi behov av att belysa och se vad som är utmärkande för kust och skärgårdsområden i Sverige. Det är med skärgårdar som med andra landsbygdsområden; man behöver först veta hur det är, först därefter kan man dra slutsatser och föreslå förändringar. *Lika* levnadsvillkor kan det aldrig handla om eftersom ö- och kustboendet ger mycket varierande förutsättningar för service, kommunikationer och försörjning.

EU:s nya strukturfondsprogram för skärgårdar och avsaknaden av beskrivningar av skärgårdarnas särart i nationella styrdokument är ytterligare skäl till denna kunskapsför djupning som tagits fram av Glesbygdsverket med stöd av andra som bidragit, t.ex. olika myndigheter och SRF, Skärgårdarnas Riksförbund. Stort tack till er alla! Innehållet är avgränsat med utgångspunkt från Glesbygdsverkets specifika uppdrag och täcker därför inte in alla områden. I första hand täcks verkets egna bevakningsområden, dvs. befolkningsutveckling, service, kommunikationer, utbildning och arbetsmarknad. Vi kommer att i en webbupplaga av denna översikt kontinuerligt uppdatera informationen, t.ex. i samband med att vi i vår Årsbok redovisar fakta på olika områden.

Jag har själv under mina fem år på Glesbygdsverket kunnat följa utvecklingen i de flesta av landets skärgårdsområden och kunnat konstatera att förhållandena är mycket olika och därför behöver redovisas som just de unika områden de alla är. Först då kan man förstå hur det är att leva och överleva som öbo och först då finns förutsättningar att fatta rätt beslut och göra rätt prioriteringar. Det är viktigt och många gånger en överlevnadsfråga för de ca 30 000 personer som bor året runt på knappt 600 öar! Med denna översikt hoppas Glesbygdsverket kunna bidra till att alla beslutsfattare får ett bättre underlag för viktiga beslut om skärgårdarna i Sverige.

Glesbygdsverket i december 2003

Pia Enochsson, generaldirektör

INNEHÅLL

1 SAMMANFATTNING	7
2 SUMMARY	10
3 DEFINITIONER OCH FÖRKLARINGAR	14
4 ÖVERGRIPANDE POLITISKA MÅL OCH PROCESSER	18
4.1 Nationell strategi för hållbar utveckling	18
4.2 "En politik för tillväxt och livskraft i hela landet"	19
4.3 Miljömål	20
4.4 Miljövårdsberedningens betänkande "Levande skärgård"	21
4.5 Transportpolitik	22
4.6 EU-program och initiativ	23
4.7 Regionala program och processer	23
4.8 Betänkanden samt pågående kommittéer och utredningar	23
5 BESKRIVNINGAR AV ÖAR OCH SKÄRGÅRDAR	28
5.1 Allmänt om skärgårdarna	29
5.2 Norrlandskusten	30
5.3 Stockholms, Uppsala, och Södermanlands läns skärgårdar	32
5.4 Östergötlands och Kalmar läns skärgårdar	35
5.5 Gotland	37
5.6 Ölands kust	38
5.7 Blekinge och Skåne läns skärgårdar	40
5.8 Västkustens skärgårdar	42
5.9 Öarna i landets insjöar	45
6 ÖBEFOLKNINGEN I LANDETS SKÄRGÅRDSREGIONER	46
6.1 Befolkningens sammansättning	47
6.2 Flyttningar	49
7 BOENDE OCH PLANERING	51
7.1 Behov av bostäder i skärgårdarna	51
7.2 Bebyggelseutveckling	51
7.3 Lagstiftning som reglerar förvärv och miljöskydd	55
7.4 Planering	61
7.5 Boprojekt	63
7.6 Stöd till hyresbostäder	64
7.7 Översiktsplanering i regionerna	65
8 KOMMUNIKATIONER	68
8.1 Kommunikationernas och transporterens betydelse	68
8.2 Färje- och båttrafik	68
8.3 Anslutning till busstrafik	70
8.4 Särskild vinterväg – isväg	70
8.5 Allmänna och enskilda vägar	71
8.6 Hur organiseras kollektivtrafik och godstrafik?	72

8.7 EU-medel från strukturfonder för kommunikationer m.m.	72
8.8 Exempel på trafiklösningar	73
9 IT-INFRASTRUKTUR	74
9.1 IT- och telepolitiken	74
9.2 Utvecklingsförutsättningar och hinder	75
9.3 Exempel på lokal it-utveckling i skärgården	76
10 NÄRINGSLIV OCH FÖRSÖRJNING	78
10.1 Några fakta om arbetsmarknad/näringsliv	78
10.2 Några gemensamma karaktärsdrag för skärgårdens arbetsmarknad	79
10.3 Traditionella näringar i skärgården	83
10.4 Offentlig verksamhet	91
10.5 Utveckling av turismen som näringsgren	93
11 UTBILDNING	94
11.1 Tillgång till grundskolor	94
11.2 Tillgång till högre utbildning	96
11.3 Utbildningsnivåer på öar utan fast landförbindelse	96
12 SERVICE	101
12.1 Inledning	101
12.2 Tillgång till dagligvarubutik	101
12.3 Tillgång till post- och kassaservice	101
12.4 Läkemedelsförsörjning	103
12.5 Tillgång till vård och omsorg	103
12.6 Hot och möjligheter	104
12.7 Lokal service bidrar till att lösa lokala problem	104
13 NÅGRA SVENSKA ÖPORTRÄTT	106
13.1 Inledning	106
13.2 Hindersön – utvecklad besöksnäring en förutsättning	107
13.3 Holmön – kommunikationer livsviktiga	109
13.4 Gräsö – bevara och/eller bruka?	112
13.5 Runmarö – i storstadens närhet	118
13.6 Vinön – i Hjälmarén	122
13.7 Kallsö – liten befolkning på ostkusten	126
13.8 Hanö – kommunikationer avgörande	129
13.9 Kosteröarna – bostäder en bristvara	132
14 INTERNATIONELLA JÄMFÖRELSER	137
14.1 Öarna i Europa	137
14.2 EU och öarna	138
14.3 Nordiska jämförelser	139
14.4 Boende- och planfrågor i nordisk jämförelse	143
14.5 Övriga områden i Europa	144
15 STÖDMÖJLIGHETER	148
15.1 Stöd till företag	148
15.2 Lån till företag	149

15.3 Länsarbetsnämnder/Arbetsförmedlingar	149
15.4 Mål 2 Öarna	149
15.5 Mål 1	149
15.6 Stöd till fisket	150
15.7 Växtkraft Mål 3	150
15.8 Stöd för utveckling av landsbygden	150
15.9 Gemenskapsinitiativ	150

BILAGA 1. KARTOR (SEPARAT BILAGA)

BILAGA 2. ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE MED FOLKBOKFÖRD BEFOLKNING, LISTA (SEPARAT BILAGA)

BILAGA 3. SERVICE PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE MED FOLKBOKFÖRD BEFOLKNING

BILAGA 4. ÖVERSIKTSPLANER, SAMMANFATTNING

BILAGA 5. OLIKA DEFINITIONER AV SKÄRGÅRD OCH Ö

BILAGA 6. LAGTEXTER, DANMARK, NORGE OCH FINLAND

BILAGA 7. KÄLLHÄNVISNINGAR

Rapporten har tagits fram av Glesbygdsverkets handläggare med bistånd av deltagande myndigheter och organisationer i Nationellt skärgårdsforum. För den slutliga utformningen ansvarar Inger Normark, Harry Westermark, Patrik Johansson, Birgitta Rhodin och Ingrid Wänseth.

Illustration till förordet: Annakarin Wennerberg

1 SAMMANFATTNING

I denna rapport beskrivs först de allmänna förutsättningarna för att bo och verka i skärgården, därefter de regionvisa förutsättningar som råder inom varje geografiskt område, uppdelat i Norrlandskusten, Stockholms-Uppsala-Södermanlands läns skärgårdar, Östergötlands och Kalmar läns skärgårdar, Sydkusten, Västkusten och Insjööarna. Indelningen bygger på den statistiska avgränsning som användes i Nationellt strategiskt handlingsprogram för skärgården och i det samlade programdokumentet för Mål 5b Skärgård.

Sverige har ingen särskild skärgårdslagstiftning. Det finns dock några viktiga politiska dokument med syfte att påverka utvecklingen, exempelvis "Nationell strategi för hållbar utveckling", "En politik för tillväxt och livskraft i hela landet", 15 (16) Miljömål, bl. a. "Hav i balans samt levande kust och skärgård" och propositioner om transportpolitik. Det finns dessutom regionala miljö- och hushållningsprogram, utvecklingsprogram, kommunala översiktsplaner m.m. som på många sätt reglerar förhållandena i de svenska skärgårdarna.

I sammanställningen visas på de regionala olikheter som råder mellan de olika skärgårdarna, men också på de samband/de likheter som finns mellan skärgårdsöar med dåliga kommunikationer/tillgänglighet och öar med god tillgänglighet. Det finns också stora skillnader mellan öarna inom framför allt Stockholms och västkustens skärgårdar beroende bl.a. på tillgänglighet.

Sambandet mellan låg tillgänglighet och dåliga kommunikationer och svag eller negativ befolkningsutveckling, lägre utbildningsnivåer än genomsnittet, ringa eller inget serviceutbud, brist på arbete/försörjning och högre arbetslöshet kan konstateras, samt att dessa regioner och öar har en högre andel äldre befolkning än riksgenomsnittet. Norrlandskusten, Östergötland-Kalmar och Blekinge – Skåne visar likheter i dessa avseenden.

77 kommuner och 13 län har havsskärgård inom sitt område. 24 kommuner har bebodda insjööar utan fast landförbindelse.

Vad är skärgård? Antalet bebodda öar?

Glesbygdswerkets definition av skärgård är "öar längs kusterna liksom angränsande fastlandsområden och öar i våra större insjöar där förhållandena i övrigt kan jämföras med skärgården".

576 öar med folkbokförd befolkning saknar fast landförbindelse, varav 46 finns i insjöarna. Drygt 30 000 personer är folkbokförda på dessa öar.

I skärgårdsområdet som består av öar med eller utan fast landförbindelse och delar av kustområdet bor ca. 80 000 människor¹. Statistikmaterialet i denna faktasamling avser dock enbart öar utan fast landförbindelse.

Befolkningsutveckling

Öarna längs Norrlandskusten, Östergötland-Kalmar och Blekinge-Skåne minskade sin befolkning under perioden 1998-2002. I dessa regioner är det också en sned åldersfördelning; andelen äldre är högre än riksgenomsnittet. På vissa skärgårdsöar saknas vissa åldersgrupper helt. De storstadnära och lättillgängliga öarna i Stockholms- och Göteborgsområdena visar en

¹ Enligt den avgränsning som gjordes av Glesbygdswerket i samråd med länsstyrelserna i 1997 års Nationella strategiska handlingsprogram för skärgården.

positiv befolkningsutveckling, medan de mer perifera öarna riskerar att minska sin befolkning ytterligare.

Planering

Planeringen för skärgårdarna ska utgå från regeringens mål om en ekologiskt, socialt, kulturellt och ekonomiskt hållbar utveckling. Den fysiska planeringen för kusten och skärgårdarna är huvudsakligen inriktad på att skydda dessa värdefulla natur- och kulturområden från olämplig exploatering. Hela kustområdet, utom länen Västerbotten, Gävleborg och delar av Västernorrland och norra Uppsala, samt de stora sjöarna, är enligt miljöbalken av riksintresse för sina natur- eller kulturvärden. Del av Haparanda skärgård är nationalpark, vilket även diskuteras för Sankt Annas skärgård i Östergötland och Kosterarkipelagen i Bohuslän. Höga kusten mellan Härnösand och Örnsköldsvik är klassad som världsarv, vilket även kan komma att gälla Stockholms ytterskärgård. Inom samtliga kust- och skärgårdsområden finns mindre områden av riksintresse som har särskilda skydd som naturreservat, EU:s Natura 2000 eller andra bestämmelser. Strandskyddet är utökat till 300 meter i stora delar av skärgården. Planeringen för skyddet och nyttjandet av natur- och kulturmiljöerna sker främst i kommunernas översiktsplaner och länsstyrelsernas olika program, bland annat regionala miljö- och hushållningsprogram.

Boende

Bostadsfrågan är central för skärgårdens näringsliv, kultur och sociala gemenskap. Bostäder behövs för dem som vill utvidga eller etablera nya verksamheter, för generationsväxlingar, familjebildningar och kvarboende efter ändrade familjeförhållanden. Behovet av hyresbostäder för ungdomar och äldre i skärgården framgår bland annat av en enkät och en "vitbok" som utarbetats av Skärgårdarnas Riksförbund. I Stockholms och Bohuskustens skärgårdar driver lokala grupper flera boprojekt med hjälp av tillväxtregionernas investeringsstöd, där lägenheterna reserveras för åretruntboende. Ett stort problem i närheten av storstäderna och på västkusten är den heta fritidshusmarknaden som driver upp priserna, så att bofasta familjer med vanliga inkomster får svårigheter att skaffa sig en bostad. I dessa områden finns önskemål om att kunna införa en frivillig "boplikt" eller att kunna säkerställa åretruntboende när man bygger nytt.

Bebyggelseutveckling

På öar utan fast landförbindelse finns i dag drygt 50 000 bostäder, varav tre fjärdedelar är fritidshus. Huvuddelen av fritidshusen har byggts från 50-talet till 1980. Permanentbostäderna har byggts i en jämnare och lugnare takt med en liten ökning under 90-talet. Under de senaste tre åren har ett hundratal åretruntbostäder och ett hundratal fritidshus byggts årligen. I Norrbottensskärgården byggs nästan enbart fritidshus och även i Stockholms skärgård dominerar fritidshusbygget starkt. I Blekinge skärgård byggs många permanentbostäder och på västkusten byggs mångdubbelt fler permanentbostäder än fritidshus. Där är dock omvandlingen av åretruntbostäderna till fritidshus ett stort problem.

Kommunikationer - viktiga för tillgänglighet och utvecklingsmöjligheter

Goda kommunikationer är en förutsättning för en levande skärgård året runt. Ingen enskild fråga torde ha sådan betydelse för öarnas utveckling. Förutsättningar och villkor för person- och godstransporter varierar dock i de olika regionerna, vilket visar på behovet av en nationell översyn, både vad gäller huvudmannaskap och finansieringsformer.

IT-infrastrukturen behöver också byggas ut. Det är fortfarande stora skillnader i tillgänglighet beroende på var man bor. Det kan konstateras att IT-infrastrukturen i ganska liten utsträckning är allmänt tillgänglig i landsbygd och skärgårdsområden. Där infrastruktur finns tycks offentliga eller halvoffentliga aktörer spela en viktig roll för uppbyggnaden.

Arbete/ försörjning

Andelen sysselsatta inom de areella näringarna, jord, skog och fiske, är högre än riksgenomsnittet, framför allt i regionerna Norrlandskusten, Östergötland–Kalmar och Insjöarna. Det visar att dessa näringar bör uppmärksammas i bl. a. de regionala tillväxtprogrammen, i landsbygdsprogram eller i de regionala utvecklingsprogram som kommer att utarbetas.

Service

Längs Norrlandskusten har 23% av befolkningen tillgång till butik på den egna ön, medan andelen är 93% på västkusten. I Östergötland–Kalmar har ingen öbo butik på den egna ön. De har heller inga skolor på öarna.

Utbildning

Regionen Östergötland-Kalmar har en lägre utbildningsnivå än de övriga regionerna. Att andelen högutbildade är låg gäller även Norrlandskusten och Insjööarna. Kvinnor har generellt högre utbildning än män, vilket också gäller i skärgårdsområdena.

Natur och kultur - bevara eller bruka? Dialogens betydelse!

Skärgårdarna innehåller unik natur såväl som unika kulturella värden.

Att bevara natur- och kulturlandskapen i skärgårdarna är av stor betydelse för såväl skärgårdsbornas identitet som för möjligheten att försörja sig. En bevarad natur- och kulturmiljö tjänar förutom som produktionslandskap också många andra ändamål, exempelvis som förutsättning för turist- och besöksnäringen. Men intresset att bevara natur- och kulturmiljöer kan i vissa sammanhang komma i konflikt med det lika legitima intresset att skapa sig en försörjning. En förutsättning för att eventuella konflikter ska kunna lösas på ett tillfredsställande sätt är att de som lever och verkar i dessa miljöer får ett reellt inflytande över lösningarna. Det kan också vara på sin plats att reflektera över vilken tids kulturlandskap det är som ska bevaras. Eftersom människor i alla tider har påverkat sitt landskap är det inte alldeles självklart att alla rester av äldre kulturer är bevaransvärda eller att vi i vår tid inte skulle ha samma rättighet att påverka landskapet som föregående generationer.

Allting hänger samman!

”Allting hänger samman! Förbättrade och säkra kommunikationer är en förutsättning för näringslivet och i synnerhet turistnäringen. Lanthandelns överlevnad är helt beroende av att antalet invånare ökar och att de fritidsboende kan tillbringa mer tid på ön. IT-utvecklingen är en förutsättning för att företagen ska kunna utveckla sin verksamhet. Det gäller också kompetensutveckling i de delar detta krävs och för att man ska kunna ta emot besökare på ett professionellt sätt. För att nya bostäder ska byggas på ön krävs pendlingsmöjligheter och kortare restider”

Utdrag ur sammanfattning av Holmöns utvecklingsplan 2000-2010.

2 SUMMARY

This report describes first the general conditions governing life and work in the archipelago, then the regional prerequisites specific to each geographical region as broken down into the Norrland coast, the archipelagos of the counties of Stockholm, Uppsala and Södermanland, the archipelagos of Östergötland and Kalmar counties, the South Coast, the West Coast and the Lakes. This breakdown is based on the statistical demarcation used in the national strategic action programme for the archipelago and in the composite programme document for Mål 5b Skärgård (Objective 5b Archipelago).

Sweden has no legislation specifically relating to the archipelago. However, a number of important political documents have been drawn up with a view to influencing developments, e.g. a national strategy for sustainable development, a policy for growth and vitality throughout the nation, 15 (16) environmental objectives, including a sea in balance and a living archipelago, and government bills on transport policies. There are also regional environmental and economic management programmes, development programmes, municipal survey plans, etc., that in many ways regulate conditions in the Swedish archipelagos.

The summary points not only to the regional differences found between various archipelagos but also to the relationships/similarities between archipelago islands with poor communications/accessibility and islands with good accessibility. There are also great differences between islands in, above all, the Stockholm and West Coast archipelagos, owing among other things to their degree of accessibility.

A relationship may be noted between a low degree of accessibility and poor communications and weak or negative population growth, lower-than-average educational levels, little or no local services, lack of work/means of livelihood and higher unemployment levels. Furthermore, in these regions and islands the proportion of elderly people in the overall population is higher than the national average. The Norrland coast, Östergötland-Kalmar and Blekinge-Skåne all display similarities in this respect.

Seventy-seven municipalities and 13 counties have a resource or asset in the form of a seaboard archipelago within their boundaries. Twenty-four municipalities have inhabited lake islands with no permanent connection with the mainland.

What is an archipelago? Number of inhabited islands?

The Swedish National Rural Development Agency's definition of an archipelago is "islands along the coasts, adjacent areas of the mainland and islands in our great lakes where conditions are otherwise comparable to those obtaining in the archipelago".

There are 576 islands with an officially registered population who have no permanent connection with the mainland; of these people, 46 live on the islands in the lakes. Just over 30,000 persons are registered as residing on these islands.

Around 80,000 people² live in regions of the archipelago consisting of islands with or without permanent connections with the mainland and of parts of the coastal region. However, the

² According to the demarcation drawn up by the National Rural Development Agency in consultation with the county administrative boards in the 1997 National Strategic Action Programme for the Archipelago.

statistical material used in this compilation refers only to islands without a permanent connection with the mainland.

Population trends

In 1998-2002, the islands along the Norrland coast and in Östergötland-Kalmar and Blekinge-Skåne suffered a net population decrease. In these regions, the age distribution is also skewed; the proportion of elderly people is higher than the national average. On some islands of the archipelago, certain age groups are missing altogether. The population trend of the easily accessible islands close to the big-city regions of Stockholm and Gothenburg is positive, while the population of the more peripheral islands risks declining still further.

Planning

Planning for the archipelagos must take as its starting point the government's objectives for ecologically, socially, culturally and economically sustainable development. Physical planning for the coast and archipelagos aims chiefly at protecting valuable natural and cultural areas from unsuitable forms of exploitation. Under the terms of the Environmental Code, the entire coastal area – with the exception of the counties of Västerbotten, Gävleborg and parts of Västernorrland and northern Uppsala – and the great lakes are of national interest owing to their natural or cultural value. Part of Haparanda archipelago is a national park, and discussions have been initiated on whether to confer similar status on Sankt Anna archipelago in Östergötland and the Koster archipelago in Bohuslän. Höga Kusten – the High Coast – between Härnösand and Örnsköldsvik has been classified as a world heritage site, as may eventually be the outer reaches of the Stockholm archipelago. Within all coastal and archipelago regions there are also smaller areas of national interest which enjoy special protection as a nature reserve, as an EU Natura 2000 site, or under other provisions. In large parts of the archipelago, the beach protection zone has been extended to 300 metres. Plans for protection and exploitation of natural and cultural environments are drawn up primarily in conjunction with municipal survey planning and the various programmes run by the county administrative boards, including the regional environmental and economic management programmes.

Housing

Housing is central to the archipelago's economy, culture and social community. Homes are needed for those wishing to expand or establish new businesses, for generation changes, for new families and for persons staying behind after changes in family circumstances. The need for rental accommodation for young people and elderly persons in the archipelago has been highlighted by, among other things, a survey and a "white book" drawn up by Skärgårdarnas Riksförbund (National Association for the Swedish Archipelagos). In the Stockholm and Bohus archipelagos, local groups, with the backing of growth region investment support, are running a number of housing projects in which flats are earmarked for year-round accommodation. A major problem in the vicinity of the big cities and on the West Coast is otherwise the overheated holiday home market that pushes up prices so high that permanent residents and families with normal incomes find it difficult to acquire a home. In these areas, proposals have been advanced for the introduction of a voluntary "residence obligation" or some scheme to ensure year-round residence whenever a new building is erected.

Building trends

On islands without a permanent connection with the mainland there are today just over 50,000 homes, of which three quarters are holiday homes. The majority of the holiday homes were put up between the fifties and 1980, while permanent residences were erected at a slower, more even pace, with a slight upsurge during the nineties. During the past three years, some one hundred year-round homes and one hundred second homes have been built yearly. In the Norrbotten

archipelago, almost only second homes are built, and in the Stockholm archipelago, too, new building is strongly dominated by second homes. In the Blekinge archipelago, on the other hand, many of the new buildings are for permanent residence, and on the West Coast many times more permanent residences are built than second homes. There, however, conversion of year-round dwellings to second homes is a major problem.

Communications – important for accessibility and development potential

Good communications are an essential factor in ensuring the life of an archipelago all the year round. In fact, no single issue is probably of such importance for the development of the islands. However, conditions and requirements for the transport of people and goods vary from region to region, suggesting the need for a national survey addressing the issues both of central authority and means of financing.

IT infrastructure must also be developed. There are still great differences in accessibility depending on where you live – in fact, general access to IT infrastructure is still quite rare in rural areas and out in the archipelagos. Where infrastructure has been put in place, public or semi-public players appear to play an important role in its development.

Work/livelihood

The proportion of individuals occupied in agriculture, forestry and fishing is higher than the national average, above all along the Norrland coast, in Östergötland-Kalmar and in the Lakes regions. This suggests that these occupations should be singled out for special consideration in, among other things, the regional growth programmes, in rural development programmes or in the regional development programmes to come.

Services

Along the Norrland coast, 23% of the population have access to a shop on their own island, while on the West Coast the equivalent figure is 93%. In Östergötland-Kalmar, no island dweller has a shop on his or her island. Similarly, they have no schools on their islands.

Education

The Östergötland-Kalmar region has a lower educational standard than the other regions. The low proportion of persons with an advanced education also applies to the Norrland coast and the Lake islands. Generally speaking, women are more highly educated than men, which also applies in the archipelago areas.

Countryside and culture – preserve or cultivate? The significance of dialogue!

The archipelagos are noted both for their unique natural landscape and for their unique cultural values.

Protection of the natural and cultivated landscape of the archipelagos is of great significance in preserving the identity of the island dwellers and ensuring their means of livelihood. A well preserved natural and cultural environment will serve not only as a landscape of production but also as a basic prerequisite for tourism and the tourist experience industry. In certain cases, however, the desire to protect the natural and cultural environment may clash with the equally legitimate desire to acquire a means of livelihood. If conflicts such as these are to be resolved in a satisfactory manner, it is essential that the people who live and work in these environments be guaranteed a strong say in the solutions put forward. It may also be useful to consider which period we wish to reflect in the cultivated landscape we preserve. Since human beings have influenced their natural surroundings throughout the ages, it is not necessarily so that all traces of previous cultures are worth preserving or that we today do not enjoy the same rights as our forebears to shape the local landscape.

It's all interrelated!

“It's all interrelated! Better, reliable communications are essential to business, and to the tourist business in particular. The continued survival of countryside shops will depend entirely on an increase in the number of inhabitants and on opportunities for holiday visitors to spend more time on the island. Developments in IT will be crucial to ensuring that companies can develop their business. The same applies to proficiency and skills, which will have to be enhanced where necessary and such that we can receive visitors in a professional manner. If new homes are to be built on the island, commuter routes will have to be opened up and travel times must be made shorter.”

Extract from the summary of the Holmön development plan 2000-2010.

3 DEFINITIONER OCH FÖRKLARINGAR

VAD ÄR SKÄRGÅRD?

Det kan tyckas enkelt att definiera vad skärgård är. Men granskar man begreppet närmare visar det sig finnas många definitioner. Hur långt in på fastlandet sträcker sig till exempel skärgården? Så här lyder Glesbygdsverkets officiella definition:

”Med skärgård avses öar längs kusterna liksom angränsande fastlandsområden och öar i våra större insjöar där förhållandena i övrigt kan jämföras med skärgården.”

Av praktiska skäl begränsas huvuddelen av statistiken i denna faktasamling till öar utan fast landförbindelse. Men vår ambition är att så långt det är möjligt beskriva hela kustmiljön, dvs. både öar och angränsande fastland.

Det finns många definitioner av vad som är skärgård. Se vidare *bilaga 5*.

SEX REGIONER

För att beskriva de likheter och olikheter som råder i våra skärgårdar har vi delat in dem i sex regioner: Norrlandskusten, Stockholms, Uppsala och Södermanlands läns skärgårdar, Östergötlands och Kalmar läns skärgårdar, Sydkusten, Västkusten och Insjöarna. Naturligtvis finns även inom regionerna betydande skillnader. Regionindelningen bygger på den indelning som fastlades i det Nationella strategiska handlingsprogrammet för skärgården som Glesbygdsverket tog fram 1997.

TILLGÄNGLIGHET

En del av statistiken i denna faktasamling delas in i tre grupper:

God tillgänglighet: öar med goda kollektiva kommunikationer året runt, med möjlighet till daglig arbetspendling till område med differentierad arbetsmarknad och service.

Låg tillgänglighet: öar med dagliga kollektiva kommunikationer året runt men med sämre turutbud och/eller mycket långa restider till arbetsmarknad och service på fastlandet.

Dålig tillgänglighet: öar som saknar kollektiva kommunikationer året runt eller där turutbud och/eller restider omöjliggör daglig pendling till fastlandet året om.

BEBODD

Som bebodd definierar vi en ö om den har folkbokförda invånare det aktuella året.

Befolkningsuppgifterna som vi redovisar kan ibland skilja sig något från verkligheten. Detta av två orsaker:

Den ena är att uppgifterna avser folkbokförd eller, som det

tidigare hette, mantalsskriven befolkning. Även om folkbokföringslagen (SFS 1991:481) kan tyckas tydlig så medför nya levnadsmönster ibland svårigheter att tolka lagen. Tidigare fritidshus bebos under stor del av året och många pendlar från sina fritidshus till arbetet och använder sin bostad i staden mer och mer som "övernattningslägenhet". Det kan också finnas andra skäl för den enskilde att folkbokföra sig på det ena eller andra stället.

Den andra orsaken till avvikelser mot "verkligheten" har att göra med den metod vi använt för att få fram antalet folkbokförda på respektive ö. Vi har använt oss av befolkningsdata från SCB fördelat på rutor om 250x250 meter. Uppgifter om folkbokförd befolkning är kopplade till fastigheter. Stora fastigheter (oftast jordbruksfastigheter) kan ibland omfatta flera rutor och befolkningen kan ibland hamna i "fel ruta" och därmed ibland till och med på fel ö. Befolkningen hänförs i normalfallet till centrum punkten av en ruta. Också detta kan ibland ge upphov till fel. En ruta kan i vissa fall täcka såväl delar av fastlandet som en ö. Den kan också täcka flera närliggande öar. I sådana fall har en bedömning utifrån tillgängligt kartmaterial gjorts av var befolkningen troligen är folkbokförd. Utan lokalkunskap i varje fall kan detta ibland ge upphov till fel i redovisningen.

De fel som har sin orsak i metoden bedöms som ringa. Den största orsaken till avvikelse mellan "verklig" och redovisad befolkning har att göra med var befolkningen är folkbokförd.

MÅL 1

Mål 1 är ett program för de mest glesbefolkade regionerna i landet, finansierat av EU:s strukturfonder. Det syftar till att stärka och utveckla tillväxten i näringslivet. Mål 1 berör kust- och skärgårdsområden i Norrbottens, Västerbottens och Västernorrlands län.

MÅL 2 ÖARNA

Mål 2 är ett program finansierat av EU:s strukturfonder som syftar till att stimulera näringslivsutvecklingen i utsatta industri- och landsbygdsregioner. Mål 2 Öarna berör Gotland och ca. 300 bebodda öar utan fast landförbindelse längs hela kusten (utom Norrlandskusten) samt öar i de fyra största insjöarna.

MÅL 5B

Mål 5b fanns under tidigare programperiod för EU:s strukturfonder (1995-99). Mål 5b Skärgård berörde flertalet svenska öar med bofast befolkning utan fast landförbindelse.

LEADER+

Leader+ är EU:s gemenskapsinitiativ för landsbygdsutveckling. Leader-arbetet drivs i Sverige av 12 s.k. LAG-grupper, varav flera täcker in kust- och skärgårdsområden.

ICZM	Integrated Coastal Zone Management, integrerad kustområdesförvaltning, är EU:s rekommendationer för integrerad planering och förvaltning av kustområden.
SUCOZOMA	Sustainable Coastal Zone Management var ett tvärvetenskapligt forskningsprogram för att lösa problem i kustzonen. Det arbetade under åren 1998-2003 och finansierades av Stiftelsen för Miljöstrategisk forskning, MISTRA.
HUT	Hållbar utveckling, HUT, är en ekonomisk, social och miljömässig utveckling som tillgodoser våra behov idag utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina.
REGIONALA MILJÖ- OCH HUSHÅLLNINGSPROGRAM	Sju länsstyrelser utarbetade fyra regionala miljö- och hushållningprogram för Sveriges kust- och skärgårdsområden 1999-2000 (Norrlandskusten och insjöarna var undantagna).
RTP	Regionalt tillväxtprogram som utarbetas av länsstyrelser/självstyrelseorgan/samverkansorgan för tiden 2004-06. Tidigare program kallades RTA, regionala tillväxtavtal.
RUP	Tidsbundna regionala utvecklingsprogram som varje länsstyrelse/självstyrelseorgan/samverkansorgan ska ta fram enligt "Förordning om regionalt utvecklingsarbete", SFS 2003:595.
KRAV PÅ REGIONALPOLITISKT ANSVAR	Samtliga statliga myndigheter måste i sin verksamhet beakta regionalpolitiska aspekter. Det övergripande målet för den regionala utvecklingspolitiken är "väl fungerande och hållbara lokala arbetsmarknadsregioner med god servicenivå i hela landet". Kraven att beakta den regionala utvecklingspolitiken finns formulerade i Verksförordningen, Nationell strategi för hållbar utveckling (skr. 2001/02:172) och Förordning 1998:1634 om regionalt utvecklingsarbete, som för närvarande omarbetas. I en redovisning från bland andra Statskontoret 2003 09 15 av ett regeringsuppdrag föreslås att kraven i verksförordningen slopas och i stället överförs till instruktioner och regleringsbrev för myndigheterna.
ESDP	European Spatial Development Perspective; En rumslig och funktionell utvecklingsplanering med syfte att åstadkomma en balanserad och hållbar utveckling för Europeiska unionens territorium. Länsstyrelserna har som arbetsuppgift att följa och utveckla ESDP-arbetet i dialog med kommunerna, näringslivet och andra berörda.
SOCIAL EKONOMI	Organiserade verksamheter som primärt har samhällliga ändamål, bygger på demokratiska värderingar och är

organisatoriskt fristående från den offentliga sektorn. Dessa sociala och ekonomiska verksamheter bedrivs huvudsakligen i föreningar, kooperativ, stiftelser och liknande sammanslutningar. Verksamheter inom den sociala ekonomin har allmännyttan eller medlemsnyttan, inte vinstintresse, som främsta drivkraft. Definitionen återfinns i regeringens rapport "Social ekonomi - en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt" (Ku 1999).

GIS - GEOGRAFISKT
INFORMATIONSSYSTEM

System som med dator underlättar analys av geografiska data och har möjlighet till inmatning, lagring, bearbetning och presentation av sådana data. (Nationalencyklopedin)

VAD ÄR EN Ö?

Den vanligaste definitionen är "ett landområde omgivet av vatten och utan fast landförbindelse". Läs mer om vad en ö är fortlöpande i faktasamlingen, samt i *bilaga 5*.

4 ÖVERGRIPANDE POLITISKA MÅL OCH PROCESSER

Sverige har inte, såsom Finland, någon särskild skärgårdslagstiftning. Det finns dock ett antal viktiga styrdokument och processer som har - eller bör ha - stor inverkan på utvecklingen i den svenska skärgården. Nedan beskrivs några av målen i de viktigaste styrdokumenterna och några pågående processer som kan påverka utvecklingen. De dokument som behandlas är:

- 1) Nationell strategi för hållbar utveckling, regeringens skrivelse 2001/02:172)
- 2) En politik för tillväxt och livskraft i hela landet, prop. 2001/02:4
- 3) Svenska miljömål – delmål och åtgärdsstrategier, prop. 2000/01:130
- 4) Miljövårdsberedningens betänkande: Levande skärgård, SOU 2000:67
- 5) Transportpolitik för en hållbar utveckling, prop. 1997/98:56 samt Infrastruktur för ett långsiktigt hållbart transportsystem, prop. 2001/02:20.
- 6) EU-program: Mål 1, Mål 2, Mål 3 och Mål 2 Öarna, Interreg och Gemenskapsinitiativ

4.1 NATIONELL STRATEGI FÖR HÅLLBAR UTVECKLING

Hållbar utveckling är det övergripande målet för regeringens politik. I regeringens skrivelse Nationell strategi för hållbar utveckling³, som antogs av riksdagen våren 2002, beskrivs regeringens arbete för och vision om en hållbar utveckling.

” I det hållbara samhället ska hög tillväxt, full sysselsättning, social rättvisa, sammanhållning och trygghet förenas med ren och människovärdig miljö. Det handlar om att skapa ett samhälle som tillfredställer dagens behov, utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredställa sina behov. Framtidens samhälle ska utformas inom ramen för vad naturen, miljön och människors hälsa tål. För att uppnå detta långsiktiga mål måste ekonomisk tillväxt, social sammanhållning och miljöskydd samverka och behandlas på ett sätt så att de förstärker varandra.”

Enklast brukar det uttryckas så här:

En utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov.

Den ekonomiska dimensionen fokuserar på en hållbar ekonomisk tillväxt med ökad sysselsättning genom fler och växande företag. Prioriterade frågor är en stabil samhällsekonomi med sunda och balanserade offentliga finanser, full sysselsättning, hållbara pensionssystem och en hållbar ekonomisk strävan att göra både arbetsmarknaden och produkt- och kapitalmarknader mer flexibla och dynamiska. Sverige ska ha ett starkt och konkurrenskraftigt näringsliv med företag som tillvaratar sociala och miljömässiga frågor som en självklarhet i affärsidén.

Den ekologiska dimensionen uttrycks i de av riksdagen fastställda 15 (numera 16) miljökvalitetsmålen och grundar sig på regeringens övergripande mål att dagens generation ska lämna över ett samhälle till nästa där de stora miljöproblemen är lösta. En god hushållning med

³ Regeringens skrivelse 2001/02:172

naturresurser, minskad miljöpåverkan av mänskliga aktiviteter och ett miljödrivet näringsliv utgör väsentliga inslag i en ekologiskt hållbar utveckling.

Den sociala dimensionen handlar om välfärd, delaktighet och inflytande. Det ska finnas ett brett utbildningsutbud, väl fungerande arbetsmarknader samt en social och kulturell mångfald. Kvinnor och män ska kunna delta och verka på lika villkor och alla människor ska ha en god livsmiljö och möjligheter till goda levnadsvillkor.

En översyn av den nationella strategin ska göras under 2004.

4.2 "EN POLITIK FÖR TILLVÄXT OCH LIVSKRAFT I HELA LANDET"

Riksdagen har i enlighet med regeringens proposition "En politik för tillväxt och livskraft i hela landet"⁴, beslutat om mål och åtgärder som vidareutvecklar tidigare inriktning mot regional utveckling i alla delar av landet. Målet med den nya regionala utvecklingspolitiken är:

- väl fungerande och hållbara lokala arbetsmarknadsregioner i alla delar av landet och
- en god servicenivå i alla delar av landet.

Politiken för regional utveckling utgår från att varje lokal arbetsmarknadsregion måste ges likvärdiga förutsättningar att kunna ta tillvara sina potentialer för utveckling. Politikens genomförande kan variera utifrån regionala förutsättningar och behov. Den regionala nivån ska ges möjlighet att inom befintliga regelverk påverka vilka av tillgängliga statliga åtgärder som ska prioriteras. Sektorssamordning och lärande poängteras.

Utgångspunkten för politiken för regional utveckling är landets 81 lokala arbetsmarknadsregioner, men regeringen pekar också på att inom funktionella regioner bör såväl tätorter som gles- och landsbygder ses som kompletterande områden. Glesbygder, landsbygder och skärgårdar har i vissa avseenden särskilda förutsättningar och behov för sin utveckling. 1997 års Nationella strategiska handlingsprogram, liksom programmet för Mål 2 Öarna, visar att skärgårdsutvecklingen i flera avseenden hänger samman med den arbetsmarknadsregion som öarna är belägna inom. Samtidigt visar programmen med stor tydlighet att det finns specifika villkor för utveckling som är kopplade till de maritima miljöerna.

Statens roll i den regionala utvecklingspolitiken blir att *bevaka* att nationella intentioner får genomslag på lokal och regional nivå. Staten ska se till att *mål inom olika politikområden samverkar*. Arbetsformer för nationell samsyn kring regional utveckling ska utvecklas. Regeringen har därför uppdragit till 27 myndigheter att utveckla projekt och metoder för samverkan och samordning, det som kallas sektorssamordningsuppdraget. Verket för näringslivsutveckling, NUTEK, har koordinerat detta arbete som redovisats i en särskild rapport i november 2003. När målkonflikter uppstår är det statens roll att göra avvägningar mellan olika sektorer med prioriteringar som bidrar till att konflikterna undviks eller löses. Staten ska också *bidra till att politiken ska vara lärande*. Det förutsätter *regelbundna analyser om verktygens träffsäkerhet och grad av måluppfyllelse*. ITPS, Institutet för tillväxtpolitiska studier, har i uppdrag att i samråd med andra myndigheter utveckla och förmedla metoder för lärande utvärderingar. Jämförelser mellan regioner, nationellt och internationellt, ska bidra till att förstärka lärandet.

Med väl fungerande arbetsmarknadsregioner avses att de är så attraktiva för människor och företag att det är möjligt att ta tillvara den potential och livskraft som finns. Utvecklingen ska vara hållbar, dvs. att politiken ska bidra till att nuvarande och kommande generationer kan erbjudas sunda ekonomiska, sociala och ekologiska förhållanden. Därmed stämmer de övergripande målsättningarna för en ny regional utvecklingspolitik väl överens med den

⁴ Prop. 2001/02:4

övergripande visionen för 1997 års Nationella strategiska handlingsprogram för skärgården samt med utvecklingsplanen Mål 2 Öarnas⁵ långsiktiga mål;

”Regionen Mål 2 Öarna ska uppnå en positiv utveckling, i såväl ekonomiskt, socialt som ekologiskt hänseende, både för kvinnor och män. Bilden av Mål 2 Öarna som en attraktiv region att leva och verka i året om ska förstärkas.”

I den regionala utvecklingspolitiken finns inte på samma sätt som i den tidigare regionalpolitiken en särskild gles- och landsbygdsvimension. Istället ska politiken med dess utgångspunkt i lokala arbetsmarknadsregioner omfatta alla typer av områden i en integrerad helhet.

Inom ramen för EU:s jordbrukspolitik finns en allt tydligare politik för generell landsbygdsutveckling genom *Miljö- och landsbygdsprogrammet, LBU-programmet*, som innehåller insatser som i mycket påminner om de omställningsinsatser som genomfördes i Sverige under första delen av 1990-talet.

4.3 MILJÖMÅL

Propositionen ”Svenska miljömål – delmål och åtgärdsstrategier”⁶ är en vidareutveckling av de 15 miljömål⁷ som riksdagen i bred enighet antog 1999. Det övergripande miljöpolitiska målet är att överlämna ett samhälle till nästa generation där de stora miljöproblemen i Sverige är lösta. Miljökvalitetsmålen ska alltså nås inom en generation. Målen är formulerade utifrån den miljöpåverkan naturen tål och gäller främst de ekologiska frågorna i begreppet ”hållbar utveckling”.

Det miljökvalitetsmål som är centralt för utvecklingen i skärgården är ”Hav i balans samt levande kust och skärgård”. Enligt riksdagen ska ...

”kust och skärgård ha en hög grad av biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Näringar, rekreation och annat nyttjande av hav, kust och skärgård ska bedrivas så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden ska skyddas mot ingrepp och andra störningar”

Bland delmålen anges att kust- och skärgårdslandskapets naturskönhet, naturvärden, kulturmiljövärden och biologiska mångfald ”bibehålls genom ett fortsatt varsamt brukande”. Strukturomvandlingen har drabbat skärgårdarna hårt och antalet permanentboende har minskat drastiskt liksom antalet sysselsatta inom jordbruk, fiske, sjöfart m.m. Utarmningen av kulturmiljöerna ska hejdas. En strategi för delmål 2, hur kustens och skärgårdens kulturarv kan bevaras och brukas, ska tas fram till år 2005. Riksantikvarieämbetet driver bl. a. ett projekt för att ta fram indikatorer för en levande skärgård, där Glesbygdsverket tillsammans med övriga nationella myndigheter deltar i en referensgrupp. Projektet ska slutredovisas i december 2003.

Miljömålet ”Levande sjöar och vattendrag” anger att sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas. Miljömålen ska sedan omsättas i regionala handlingsprogram. De flesta länsstyrelserna har antagit dessa för 2003.

⁵ Utvecklingsplan för EU:s programdokument ; omfattar svenska öar utan fast landförbindelse (undantag Mål 1)

⁶ Prop. 2000/01:130

⁷ Ett 16:e miljömål föreslås införas: ”Ett rikt växt- och djurliv”

Miljömålsråd

Regeringen har inrättat ett miljömålsråd för att samordna arbetet mellan myndigheterna. Varje år utges en skriftlig rapport om utvecklingen av miljömålen.

Mer om miljömålen finns att läsa på www.miljomal.nu

4.4 MILJÖVÅRDSBEREDNINGENS BETÄNKANDE "LEVANDE SKÄRGÅRD"
I Miljövårdsberedningens betänkande från juni 2000 "Levande skärgård - Utvärdering av de regionala miljö- och hushållningsprogrammen" lämnas en lång rad förslag till åtgärder för hållbar utveckling i skärgården. Arbetet med att ta fram förslagen genomfördes i två steg.

Först fick sju länsstyrelser i fyra skärgårdsområden regeringens uppdrag att i bred samverkan mellan skärgårdsföreningar, enskilda personer, kommunala och regionala instanser ta fram fyra regionala miljö- och hushållningsprogram. Det var skärgårdsområdena i länen Uppland/Stockholm/Södermanland, Östergötland/Kalmar, Blekinge samt Västra Götaland. Norrlandskusten och insjöarna var undantagna. Genomgående kan man se att de regionala programmen utvecklade en bred syn på miljöfrågorna i skärgården. Den bofasta befolkningen och deras verksamhet liksom förutsättningarna för arbete, boende och service kom också in som centrala partier.

När Miljödepartementet fick in de fyra regionala programmen i december 1999 övergick arbetet till nästa fas. Den bearbetning och sammanställning som gjordes ledde till betänkandet "Levande Skärgård", SOU 2000:67. Betänkandet remissbehandlades under hösten 2000. Miljödepartementet har ännu inte, hösten 2003, gjort någon officiell remissammanställning. Någon proposition har inte lagts. En betydande kritik finns kring hur den från början brett upplagda utredningen stegvis lagts åt sidan.

Bland förslagen i slutbetänkandet finns gemensamma satsningar på översiktsplanering i kustområdena, förslag om lättnader för att underlätta livsmedelshantering, uppdrag till Glesbygdverket om tillämpningsförslag för stöd beträffande person- och godstrafik samt förslag rörande fångstkvoter för fiske. Länsstyrelserna fick i uppgift att genomföra försök med lokal fiskeförvaltning i tre skärgårdsområden. Övriga förslag var uppdatering av råd och anvisningar beträffande vattenbruk, minskningen av föroreningar i vattenmiljön, regionala policier beträffande vattenförsörjningen, preciseringar av strandskyddet och samverkanslösningar lokalt, regionalt och nationellt för att bäst ta tillvara natur- och kulturmiljön.

VAD ÄR EN Ö?

EU:S DEFINITION:

Eurostats statistiska definition har fem objektiva kriterier som alla utgår från att en ö är ett territorium omgivet av vatten. Det skall dessutom uppfylla följande:

- En yta av minst 1 km²
- Ett avstånd på minst 1 km till fastlandet.
- Inte vara permanent fast förbundet med land.
- Vara bebott av minst 50 personer permanent.
- Inte hysa en huvudstad från ett EU-land.

Med denna definition finns 286 öar inom EU:s 15 medlemsländer. 11 av dessa länder delar på dessa öar, men sedan är fördelningen mycket ojämn. 75 procent av öarna ligger i fem länder. En enda ö, Sicilien som är den största, har lika många invånare som t.ex. hela Finland. 188 av öarna ingår i sammanhållna skärgårdsområden med betydligt fler öar, t.ex. Shetlandsöarna eller Cycladerna.

Se vidare bilaga 5.

4.5 TRANSPORTPOLITIK

Till grund för den svenska transportpolitiken ligger de av riksdagen antagna propositionerna ”Transportpolitik för en hållbar utveckling”⁸ samt ”Infrastruktur för ett långsiktigt hållbart transportsystem”⁹

Riksdagen har med utgångspunkt i propositionen ”Infrastruktur för ett långsiktigt hållbart transportsystem” fastslagit att det finns ett ömsesidigt samband mellan ett långsiktigt hållbart transportsystem och utvecklingen i samhället. Målet om en hållbar samhällsutveckling omfattar ekologiska, sociala, kulturella och ekonomiska aspekter.

Ett väl fungerande transportsystem är enligt regering och riksdag

- en viktig rättvise- och jämlikhetsfråga,
- en välfärdsfråga,
- en sysselsättningsfråga,
- en miljö- och hälsofråga och
- en viktig fråga för regional utveckling och livskraft.

4.5.1 Övergripande mål för svensk transportpolitik

Det övergripande målet för transportpolitiken ska vara att säkerställa en samhällsekonomiskt effektiv och långsiktigt hållbar transportförsörjning för medborgarna och näringslivet i hela landet.

De sex delmålen är:

Ett tillgängligt transportsystem, en hög transportkvalitet, en säker trafik, en god miljö, en positiv regional utveckling och ett jämställt transportsystem.

De delmål som har störst betydelse för uppfyllande av skärgårdens kommunikationsbehov är målet om ett tillgängligt transportsystem och målet om en positiv regional utveckling. Dessa delmål har även ett gemensamt etappmål: ”Tillgängligheten för medborgare och näringsliv mellan glesbygd och centralorter samt mellan regioner och omvärlden bör successivt förbättras”. Tillgänglighetsbegreppet ges samtidigt en bred innebörd, det bör omfatta res- och transporttid, pris, förekomst av alternativ liksom turtäthet i kollektivtrafiken.

4.5.2 Planering inför perioden 2004-2015

Vägverket, Banverket och länen har upprättat långsiktiga planer för nationell respektive regional transportinfrastruktur för perioden 2004-2015. Efter regeringens beslut om ekonomiska medel till länen beslutar respektive län om sina planer i slutet av 2003. Regeringen kommer att fatta beslut om de nationella planerna i början av 2004.

De regionala planerna omfattar investeringar i regionala vägar och enskilda vägar, vissa investeringar i färjor, fartyg och kajanläggningar m.m.

Frågor i de nationella planerna av intresse för skärgårdens kommunikationer omfattar bl.a. investeringar i allmänna färjor, bärighetssatsningar, beläggningar av grusvägar samt drift och underhåll av färjetrafik, allmänna vägar, bidrag till enskilda vägar och färjor m.m.

⁸ Prop 1997/98:56

⁹ Prop 2001/02:20

4.6 EU-PROGRAM OCH INITIATIV

EU:s målprogram, Mål 2 Öarna, är ett viktigt programdokument som belyser vilka utvecklingsbehov som finns på öar utan fast landförbindelse. Programmet löper under tiden 2001-2006. Mer om Mål 2 Öarna och EU:s övriga programdokument, initiativ och Interreg i *kapitel 15 Stödmöjligheter*.

4.7 REGIONALA PROGRAM OCH PROCESSER

Viktiga styrinstrument på regional nivå är de regionala tillväxtprogram, RTP, som ska gälla för perioden 2004-2006 och vars huvudsyfte är att samordna insatser inom områden där sektorssamverkan bidrar till att utveckla hållbara, lokala arbetsmarknadsregioner utifrån ett näringsperspektiv.

Varje region/samverkansorgan ska också arbeta fram ett regionalt utvecklingsprogram, RUP, som ska vara det övergripande planeringsdokumentet. Inom RUP:en inryms, förutom RTP, alla andra program, exempelvis transportplaner, landsbygdsprogram, skärgårdsprogram, m.fl.

4.8 BETÄNKANDEN SAMT PÅGÅENDE KOMMITTÉER OCH UTREDNINGAR

1. Den parlamentariskt sammansatta *Kollektivtrafikkommittén* hade enligt sina direktiv¹⁰ två huvuduppgifter:

- Att utifrån ett konsument- och helhetsperspektiv identifiera, analysera och beskriva kollektivtrafikens problem och möjligheter, formulera mål och visioner samt föreslå förändringar av organisation, regelverk och dylikt av betydelse för kollektivtrafikens utveckling och ett ökat kollektivt resande.
- Att utgöra ett forum för samarbete mellan staten och övriga aktörer på kollektivtrafikområdet.

Tyngdpunkten i kommitténs arbete skulle ligga på den lokala och regionala kollektivtrafikens område och tidsramen för dess bedömningar skulle omfatta tiden fram till 2020.

Kollektivtrafikkommittén lämnade sitt delbetänkande, ”Kollektivtrafik med människan i centrum”¹¹ i december 2001 och i juli 2003 sitt slutbetänkande ”Kollektivtrafik med människan i centrum”¹².

Kollektivtrafikkommitténs slutsats är att kollektivtrafikens andel av resandet måste öka, om viktiga samhällsmål ska kunna uppnås. Kommittén föreslår att man enkelt och bekvämt ska kunna resa från dörr till dörr oavsett vem som har ansvar för trafiken och enkelt kunna blanda olika sorters kollektivtrafik.

Glesbygdverket har medverkat i en expertgrupp i Kollektivtrafikkommittén som tagit fram en underlagsrapport ”Kollektivtrafik i trafiksvaga områden”. Gruppens vision är att kollektivtrafiken ska garantera resmöjligheter för att bo och leva i hela landet.

I Kollektivtrafikkommitténs slutbetänkande står att för att kunna upprätthålla en bra trafikservice i glesbygd måste alla typer av kollektivtrafik samordnas. Kommittén har lagt flera förslag som underlättar samordning, även om förslagen inte är av samma omfattning som de

¹⁰ N 2001:05

¹¹ SOU 2002:106

¹² SOU 2003:67

som expertgruppen för trafiksvaga områden föreslog. Efter remissbehandling och proposition kommer riksdagen att under 2004 ta beslut om framtidens lokala och regionala kollektivtrafik.

2. *Godstransportdelegationen* lämnade sitt slutbetänkande, ”Godstransporter för tillväxt – en hållbar strategi”¹³ i juli 2001. Betänkandet remissbehandlades under 2001-2002 och diskuterades i riksdagen. Som ett resultat av detta beslutade regeringen att tillsätta en ny godstransportdelegation, vars huvuduppdrag är att föreslå åtgärder från statens sida för att främja samverkan mellan trafikslagen i arbetet med att uppnå ett långsiktigt hållbart transportsystem. Uppdraget ska vara avslutat senast 2004-06-30.

3. *Betänkandet av utredningen om bidrag och regler för enskilda vägar, den s.k. BREV-utredningen:* ”Enskild eller allmän väg?”¹⁴ överlämnades till regeringen i juni 2001. I betänkandet lämnas många förslag när det gäller vägar, broar samt färje- och båttrafik främst för persontransporter.

BREV-utredningen föreslår att samtliga broar på enskilda vägar med statligt driftbidrag ska överföras till staten, Vägverket. Anledningen är att dessa broar i många fall är av sådan art/konstruktion att det inte kan anses rimligt att en samfällighetsförening som normalt styrs av lekmän ska kunna hantera de frågor som är förknippade med att sköta broar. Dessutom anser utredningen att broarna är förknippade med stora och i vissa fall oförutsägbara kostnader som det är orimligt att en samfällighetsförening ska klara.

BREV-utredningen föreslår vidare att de färjor som idag finns på det enskilda vägnätet med statsbidrag ska tas över av Vägverket (av samma skäl som när det gäller broar). Detta gäller för färjor som är att betrakta som väganordning enligt väglagen (1971:948). Övriga färjor, eller det utredaren kallar passagerarfartyg eller integrerade trafiklösningar, föreslås hanteras i särskild ordning genom Rikstrafikens försorg.

År 2003 finns tio färjeleder som är väganordningar och som drivs av enskilda och erhåller statsbidrag. Dessutom tillkommer fyra s.k. övriga färjeleder. Kostnaden för att driva färjelederna finansieras i normalfallet genom statsbidrag och genom avgifter för trafikanterna.

VAD ÄR EN Ö?

FN:S DEFINITION:

FN:s definitioner av en ö ingår i dess konvention om havets lagar. Då handlar det mycket om hur länders territorier avgränsas med hänsyn till öar.

I del VIII, artikel 121 står

- Att en ö är ett naturligt format landområde omgivet av vatten.

Landområdet skall ligga över vattenytan även vid högsta högvatten.

- Att territorialhavet, övergångszonen och kontinentalhyllan för en ö bestäms av denna konvention.

- Att klippor som inte kan bebos och brukas av människan, inte skall påverka utsträckningen av de ekonomiska zonerna eller kontinentalhyllan. Något krav på att öarna är permanent bebodda finns alltså inte.

Vidare finns i konventionen angivet hur stort ett lands territorialhav får vara, och hur stor dess ekonomiska zon.

Tack vare de 40 000 invånarna på Shetland och Orkney har Storbritannien en mycket stor del av fisket och oljeutvinningen i Nordsjön, vilken annars skulle tillfalla Norge. Portugal har en exklusiv ekonomisk zon som är sammanlagt 18 gånger större än själva landområdet Portugal.

Det är alltså noga att få en ö godkänd som en ö. Även Sverige har i sen tid haft en träta med Danmark angående definitionen av en liten ö i Öresund, för att fastställa landets yttre gräns.

Se vidare bilaga 5.

¹³ SOU 2001:61

¹⁴ SOU 2001:67

Följande tio färjeleder föreslås enligt BREV-utredningen föras över från enskild till allmän drift: Oaxenfärjan i Södertälje kommun, Högmarsöfärjan i Norrtälje kommun, Ornöfärjan i Haninge kommun, Tynningöfärjan i Vaxholms kommun, Ekeröfärjan i Ekerö kommun, Ytteröns färjeled i Karlskrona kommun, färjeleden till Visingsö i Jönköpings kommun, färjeleden Jäverön i Karlstads kommun, Färjeleden Valen i Arboga kommun samt färjeleden Trelänsleden i Avesta och Sala kommuner.

Det utredaren benämner integrerade trafiklösningar föreslås i BREV-utredningen få ett fortsatt statligt stöd genom förhandlingar mellan staten, berörd kommun och läns huvudman. Förhandlingen ska resultera i en överenskommelse avseende trafikens standard och omfattning samt finansiering. Rikstrafiken föreslås vara statens förhandlare och ges i uppdrag att förhandla med de tre idag befintliga transportlösningarna av denna kategori. Dessa är trafiken till Holmön i Umeå kommun, trafiken till Ulvön/Trysunda i Örnsköldsviks kommun samt godstrafiken i Göteborgs södra skärgård. Frågan om ytterligare förhandlingslösningar för andra integrerade transportlösningar kan uppstå. Rikstrafiken bör få i uppdrag att rapportera till regeringen ytterligare behov av likartade förhandlingslösningar och budgetmässiga konsekvenser som detta kommer att medföra.

VAD ÄR EN Ö?

I Sverige har vi inte tidvattenproblematiken som gör att en ö kan vara ö en del av dygnet och fastland en del. Men vi har vinter med en period av isläggning och fasta isvägar till många öar. Det finns flera isvägar med statligt vägnummer och statligt ansvar. Men ö-definitionen har inte påverkats av denna säsongsvariation.

Se vidare bilaga 5.

Remissinstanserna var överlag tveksamma till förslagen. Regeringen ansåg därför att vissa konsekvenser av utredningens förslag borde studeras vidare, bl.a. skulle Vägverket inventera i vilket skick de enskilda broarna och färjorna är och vilka kostnader som följer av ett eventuellt statligt övertagande och en bedömning av bidragsbehovet om broar och färjor skulle kvarstå som enskilda. Vägverket redovisade i december 2002 att verket såg positivt på ett övertagande av broarna, förutsatt att medel motsvarande reparationsbehovet ställs till Vägverkets förfogande. Vägverket tar även upp frågan om huruvida de enskilda färjor som föreslås bli allmänna ska avgiftsbeläggas eller inte, men lämnar inget konkret förslag.

Regeringen ansåg också att kunskapen om vilka effekter utredningens förslag har för glesbygdsbefolkningen behövde fördjupas. Vägverket fick därför i uppdrag att genomföra studier av befolkningens sammansättning längs det enskilda vägnätet liksom studier av den belastning för den enskilde som enskild väghållning innebär. Vägverket skulle samråda med Glesbygdverket. I redovisningen av uppdraget våren 2003 skriver Vägverket att det har varit svårt att genomföra denna typ av djupstudier med hög säkerhet utan att arbetet blir alltför omfattande. Vägverket anser dock att studien ger en tydlig bild av den belastning som den enskilde upplever vara förenad med enskild väghållning. Med hänsyn till frågornas komplexitet kommer Vägverket inom den närmaste tiden att göra djupstudier och analyser.

4. Naturvårdsverkets rapport¹⁵ ”Kartläggning m.m. av strandskyddsbestämmelserna” - Redovisning av ett regeringsuppdrag.

Nedan följer en kort sammanfattning av några punkter (som berör regional utveckling).

¹⁵ Rapport 5185 april 2002

Ett 50 m strandskydd föreslås för mindre vattendrag. (Gäller 1-6 m breda vattendrag som många länsstyrelser tidigare har undantagit från strandskydd och som enligt flera gällande länsstyrelseförordnanden fortfarande är undantagna).

Inskränkningar av dispensmöjligheterna från strandskyddet föreslås i motivtexten under en treårsperiod utredas för hela kustområdet från Norrtälje till Strömstad. Länsstyrelserna ges rätt att för vissa områden förordna att ”synnerliga skäl” krävs för dispens i stället för nuvarande ”särskilda skäl”.

Inskränkningar föreslås i möjligheten att, om det finns ”särskilda skäl”, använda detaljplan för att medge strandnära anläggningar eller bebyggelse. Villkor för att länsstyrelsen ska kunna häva strandskyddet föreslås nu vara att området inte är allmänt tillgängligt genom att t.ex. redan vara ianspråktaget för bebyggelse.

Eventuella lättnader av strandskyddsbestämmelserna för att underlätta regional utveckling i glesbygd med lågt bebyggelsetryck föreslås endast kunna ske med stöd av detaljplan och en miljökonsekvensbeskrivning. Som villkor föreslås även bevisning i en miljökonsekvensbeskrivning att ett strandnära läge är nödvändigt för lokal eller regional utveckling.

För byggnader (utom bostäder) och åtgärder som behövs för jordbruket, fisket, skogsbruket eller renkötseln gäller inte strandskyddet. Utredningen föreslår dock en anmälningsskyldighet med krav på att näringsidkaren minst sex veckor före byggstart redovisar varför strandskyddat område måste tas i anspråk för att uppfylla näringsens behov.

Sammanfattning av Glesbygdsverkets yttrande

Glesbygdsverket, i samråd med bl.a. Boverket och Svenska Kommunförbundet, kritiserar strandskyddsutredningen som, jämfört med gällande praxis, föreslår utökningar och ”skärpningar” i hela landet och som inte ger några påtagliga möjligheter till lokal anpassning och ”lättnader” för regional utveckling i glesbygder. Glesbygdsverkets förslag är att både lättnader och skärpningar av strandskyddet ska föreslås i kommunernas översiktsplaner och godkännas och kontrolleras av länsstyrelsen.

Det handlar om att, i ett helhetsperspektiv, bland annat ta hänsyn till natur- och kulturmiljöer och friluftslivet, risken för översvämningsskador, liksom en hållbar samhällsutveckling med levande lands- och glesbygder.

De omfattande strandinventeringar som behöver göras gäller främst nationella naturvårdsintressen och bör därför bekostas via särskilda anslag till länsstyrelserna.

Glesbygdsverket anser att viktiga fakta saknas i utredningen. Inga konsekvensanalyser görs av strandskyddets omfattning och tillämpning nu jämfört med förslagen. Enligt utredningen motiverar kommunerna inte på ett godtagbart sätt två tredjedelar av sina dispenser. Detta innebär dock inte att samtliga är ogrundade. De flesta dispenser gäller komplementbyggnader och åtgärder inom tomtplats. I vilken utsträckning allemansrättslig mark tas i anspråk har inte beräknats. Orsakerna till felaktiga avsteg från strandskyddet och möjligheter att få en bättre tillämpning av gällande strandskyddsbestämmelser har inte analyserats.

Den kommunala översiktsplaneringen är ett verktyg för att tillgodose statliga och kommunala miljö- och utvecklingsintressen i ett helhetsperspektiv. I en sådan demokratisk planeringsprocess skulle strandskyddet kunna ges legitimitet och en ansvarsfull tillämpning.

I praktiken medför förslagen ingen lättnad i glesbygder i norr, däremot skärpningar i övriga landet.

Utredningen har inte kartlagt hur stor yta som omfattas av strandskydd (100 – 300m) enligt länsstyrelsernas förordnanden och har inte bedömt konsekvenserna av sina förslag. Flera län har aktualiserat sina förordnanden som undantar små vattendrag och även mindre sjöar från strandskyddet. I vissa delar av skogslänen saknas till och med kartmaterial för dessa små vattendrag.

Glesbygdsverket föreslår att det generella strandskyddet i stället knyts till vattenytor på Lantmäteriets vägkarta som täcker hela landet (vattendrag bredare än 6 m och sjöar större än 1 ha) och att utökningar och inskränkningar av skyddet liksom i dag beslutas av länsstyrelserna. Besluten bör ske i dialog med kommunerna och i samband med kommunernas översiktsplanering.

Remissbehandling och förslag

Miljödepartementet har sammanställt remissvaren som var mycket skiftande, med mest önskemål om lättnader i strandskyddstillämpningen. Ett förslag till nya strandskyddsbestämmelser ska, enligt miljöministern, utarbetas under innevarande mandatperiod.

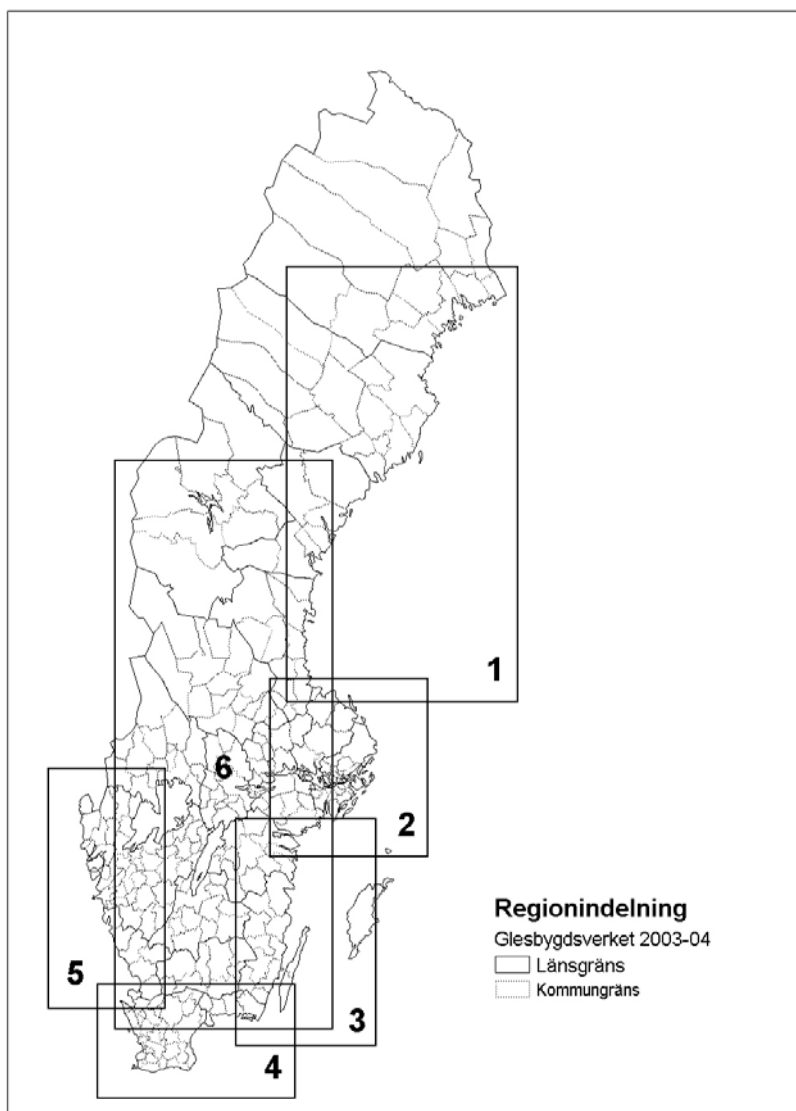
5 BESKRIVNINGAR AV ÖAR OCH SKÄRGÅRDAR

Nedan följer en beskrivning av hur Sveriges skärgårdar skiljer sig åt när det gäller natur, geografi, bebyggelseutveckling och befolkning. En geografisk indelning i sex regioner används:¹⁶

1. Norrlandskusten (Norrbottnens, Västerbottnens, Västernorrlands och Gävleborgs län)
2. Stockholms, Uppsala, och Södermanlands läns skärgårdar
3. Östergötlands och Kalmar läns skärgårdar
4. Sydkustens skärgårdar (Blekinge och Skåne län)
5. Västkustens skärgårdar (Västra Götalands och Hallands län)
6. Öar i landets insjöar (de befolkningsmässigt största öarna utan fast landförbindelse; finns i Vänern, Vättern, Hjälmaren, Mälaren, Storsjön och Ivösjön)

Gotland, som är den till ytan och befolkningen största ön, beskrivs översiktligt i avsnitt 5.5. Där ges också en kort översikt över Öland.

KARTA 1

¹⁶ Indelningen bygger på Nationellt strategiskt handlingsprogram för skärgården, Glesbygdsverket 1997

5.1 ALLMÄNT OM SKÄRGÅRDARNA

77 kommuner och 13 län har havsskärgård inom sitt område. 24 kommuner har bebodda insjööar utan fast landförbindelse.

576 öar med folkbokförd befolkning saknar fast landförbindelse, varav 46 finns i insjöarna. 31 827 personer var 2002 folkbokförda på öar utan fast landförbindelse.

I skärgårdsområdet, som består av öar med eller utan fast landförbindelse och delar av kustområdet, bor ca. 80 000 människor¹⁷. Statistikmaterialet i denna faktasamling avser dock enbart öar utan fast landförbindelse.

Fastlandskusten är 11 500 km lång och havsöarnas omkrets är 31 700 km. Sveriges sammanlagda kustlängd, innefattande fastland och havsöar (öar omslutna av hav), är 43 200 km¹⁸

¹⁷ Enligt den avgränsning som gjordes av Glesbygdsverket i samråd med länsstyrelserna i 1997 års Nationella strategiska handlingsprogram för skärgården.

¹⁸ SCB, Öar i Sverige, MI 50 SM 0101

5.2 NORRLANDSKUSTEN

Karta 2. Region 1. Se även kartbilagan, blad 1-4. Beträffande riksintresseområden: se avsnitt 7.3.4

landförbindelse. Inom kustområdet (1-2 km innanför kustlinjen) bor ytterligare ca. 7 000 personer.

I regionens södra del - *Gävleborgs län* - bor endast ett fåtal åretruntboende på öarna, men antalet fritidsboende ökar.

Öarna längs Norrlandskusten har som helhet haft en minskande befolkning under perioden 1997-2002, även om det till antalet är relativt små förändringar.

Längst i norr finns en stor skärgård med omkring 1 500 öar, varav ca. 200 är större än 20 hektar. Folkbokförd befolkning fanns 2002 på 35 öar med totalt knappt 200 personer. Bara på 16 av öarna fanns fler än tre personer. Hindersön i Luleå kommun är en av de större öarna och en av få öar med jordbruk norr om Hemsö i Västernorrlands län. Hindersön beskrivs detaljerat i avsnitt 13.2.

De viktigaste ögrupperna i *Västerbottens län* är Holmöarna och Snöanskärgården med Norrbyskär. Omkring hundratalet åretruntboende finns på Holmön i Umeå kommun. Ön beskrivs detaljerat i avsnitt 13.3.

I *Västernorrlands län* finns två öar med ett större antal invånare; Hemsö med omkring 150 personer i Härnösands kommun och Ulvön med knappt 50 personer i Örnsköldsviks kommun.

Den *ångermanländska* kuststräckan är rik på öar. Ångermanlands fjordkust är Sveriges högsta kust. Öarna har haft fast bosättning under olika perioder. Sju öar har idag fastboende befolkning. I slutet av 2002 bodde totalt ca. 200 personer på öar utan fast

5.2.1 Bebyggelseutveckling

I kustkommunernas glesbygder tillkom drygt tre fjärdedelar av all bebyggelse före 1970. I kommunerna från Nordmaling och Umeå och norrut har byggandet relativt sett varit större efter 1970 än i kommunerna i områdets södra delar, med Skellefteå som ett undantag. Fritidshusbyggandet har varit särskilt stort i kommunernas kustområden, som är av riksintresse för friluftsliv och naturvård. Andelen nybyggda hus efter 1970 är lika stor i områdets norra del som på ost- och västkusten, men bebyggelsetätheten är betydligt lägre.

På öar utan fast landförbindelse finns inom regionen ca. 400 bostadshus taxerade som permanentbostäder och drygt 4 000 fritidshus. Den folkbokförda befolkningen på öar efter hela Norrlandskusten var ca. 590 personer år 2002.

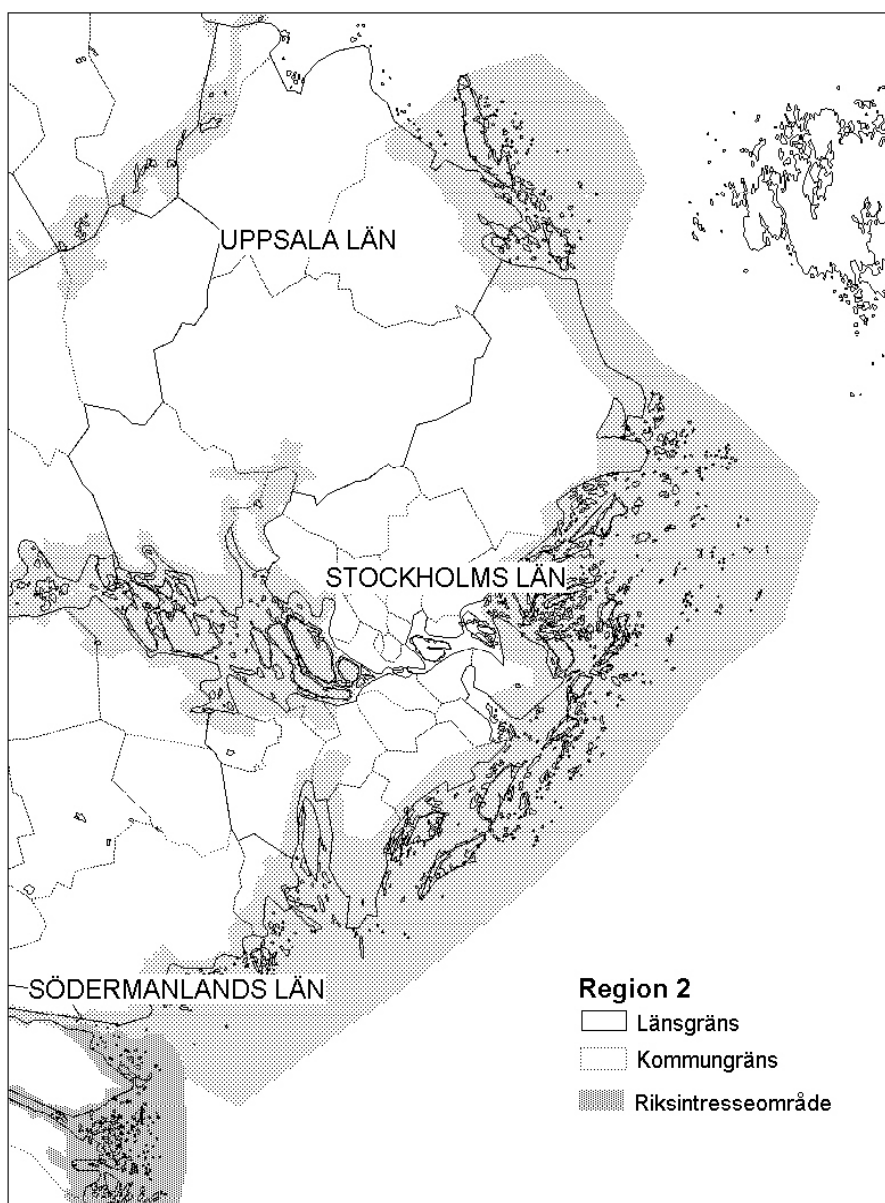
5.2.2 Natur

Skärgården i *Norrbottnens och Västerbottnens län* består av moränmarker med främst granskog, klapperstensängar med albårder och flacka grunda sandbottnar intill låga sandstränder. I Haparanda skärgård finns en nationalpark med samma namn. I parken ingår två större öar, Sandskär och Seskar-Furö, och ett tiotal mindre öar. Öarna är uppbyggda av svallat och omlagrat morän- och isälvsmaterial. Den snabba landhöjningen med ca. en centimeter per år innebär att 1500-talets fiskehamn i dag ligger fem meter över havet och 1800-talets sjöbod ett par meter över strandkanten. Landhöjningen innebär problem för fisket och ett behov att muddra för att kunna nyttja befintliga kajer och bryggor. Havsvattnet är bräckt med en mycket låg salthalt. Detta beror på de stora älvarnas utlopp i Bottenviken.

Västernorrlands län har en brant landhöjningskust, vidsträckta blockrika klapperstensfält med strandvallar, stora djup, djupa kustnära sjöar och deltalandskap. Kusten mellan Härnösand och Örnsköldsvik är enligt Miljöbalken ett område av riksintresse. Området kallas för *Höga Kusten* och klassades som världsarv av UNESCO år 2000. Det är ett av världens mest påtagliga exempel på maximal landhöjningskust.

I *Gävleborgs län* finns grunda havsfjärdar, en flack kust och strandnära barrnatureskogar och sumpskogar.

5.3 STOCKHOLMS, UPPSALA, OCH SÖDERMANLANDS LÄNS SKÄRGÅRDAR

Karta 3. Region 2. Se även kartbilagan, blad 5-7. Riksintresseområden: se avsnitt 7.3.4.

Den största befolkningsökningen i landets skärgårdar har skett i regionen Stockholms, Uppsala och Södermanlands läns skärgårdar. Värmdö och Vaxholm hör till de kommuner där befolkningen procentuellt sett ökat mest under de senaste åren.

Den åretruntboende öbefolkningen i *Uppsala* län uppgick vid årsskiftet 2002 till drygt 800 personer. Den största ön, Gräsö, hade 745 folkbokförda invånare. Under sommaren tiodubblas befolkningen. Ön beskrivs utförligt i avsnitt 13.4. Resterande del av skärgårdsbefolkningen är ca. 80 personer.

Den tätortsnära skärgården i *Stockholms* skärgårds inre delar står för den största ökningen av befolkningen under perioden i såväl absoluta som relativa tal. Det är delvis en ökning genom att man bosätter sig permanent i befintliga sommarstugor. Totalt var år 2002 ca. 8 100 personer folkbokförda på öar utan fast landförbindelse i Stockholms skärgård. Ljusterö och Rindö är de

befolkningsmässigt största öarna och de har mycket goda färjeförbindelser. I avsnitt 13.5 beskrivs Runmarö närmare.

I Stockholms skärgård finns 241 bebodda öar, vilket är hälften av alla i hela landet. De tätast befolkade ligger i innerskärgården men det finns en fast befolkning på öarna även längre ut. Dessa öar har en ren glesbygdsproblematik trots närheten till storstaden. Även i ytterskärgården finns vissa bebodda öar.

Södermanlands öbefolkning har minskat betydligt sedan 1920-talet, då den uppgick till 300-400 personer. Nu bor endast ca. 50 invånare på kustens öar varav ca. 25 i den samlade ögruppen Långö, Rågö, Hartsö, Ringsö och Sävö. Södermanland är ett av de län som har bebodda öar både vid kusten och i insjöar (Mälaren och Hjälmaren).

5.3.1 Bebyggelseutveckling

Byggandet av åretruntbostäder i Stockholms läns glesbygd (utanför tätorter med 200 invånare eller fler) har under 1970- och 1980- talen varit relativt jämn med ca. 200 hus byggda årligen. Fritidshusbyggandet hade en topp 1975 med 1 500 nybyggda hus och har därefter fallit till en nivå på ca. 400 fritidshus per år. I de flesta kustkommuners glesbygd har en tredjedel av bebyggelsen tillkommit efter 1970¹⁹. På öar utan fast landförbindelse finns omkring 3 700 hus taxerade som permanentbostäder och nära 24 000 fritidshus. Där har under de senaste tre åren (1999-2002) ca.100 fritidshus och 100 permanentbostäder tillkommit årligen.

5.3.2 Natur

Hela kustområdet med mer än 3 000 öar, kobbar och skär från Örskär norr om Gräsö vid Öregrund till Östgötagränsen i söder är av riksintresse med hänsyn till sina natur- och kulturvärden. Hela landskapet präglas av de havspåverkade urbergsklipporna som rest sig ur havet efter istiden. Ytterskärgården domineras av havet och öarna utgör bara fem procent av ytan. Här är jordtäcknet magert och endast en sparsam vegetation finns. Längre in möter man en zon som är mer skyddad och där öarna är lite större. Här finns en maritim lövskog, med sin bredaste zon i Stockholms norra skärgårdar. Längre in, där de största öarna finns, är jordtäcknet tjockast och skog och åkermark breder ut sig.

Odlingslandskapet är hotat i stora delar av skärgården. Många jordbruk har varit nedlagda sedan många år. Under senare tid arbetar man med att åter bruka markerna, framför allt med betesdjur. Stora delar av skärgården är naturreservat för att bevara naturvärdena mot exploatering. Men aktiva skötselåtgärder behövs för att återskapa den genuina kulturbygden i skärgården. Skärgårdsstiftelsen i länet har arbetat sedan 1960-talet och äger och förvaltar nu ca. 15 procent av marken i skärgården. Militären har ca. 10 procent. Resterande 75 procent är privatägd. Stiftelsens innehav innebär 14.000 hektar mark och ca. 1 000 byggnader. Ett ökande antal skärgårdsbor har fått sysselsättning i arbetet med att förvalta dessa fastigheter på ett sådant sätt att de är attraktiva för besökarna och samtidigt uppfyller villkoren för god natur- och miljövård.

I *Uppsala* län räknas endast området öster och sydöst om Gräsö som ytterskärgård och består mest av låga och närmast skoglösa grupper av kalskär spridda likt ett pärlband längs kusten. På Gräsö i Östhammars kommun är odlingslandskapet fortfarande brukat, vilket innebär en stor biologiska mångfald och stora naturvärden.

I Norrtälje kommun är Arholma-Idö-Lidö en samlad grupp medelstora öar där man på senare år fått igång några mindre skärgårdsjordbruk i ytter- och mellanskärgård. Karakteristiskt för

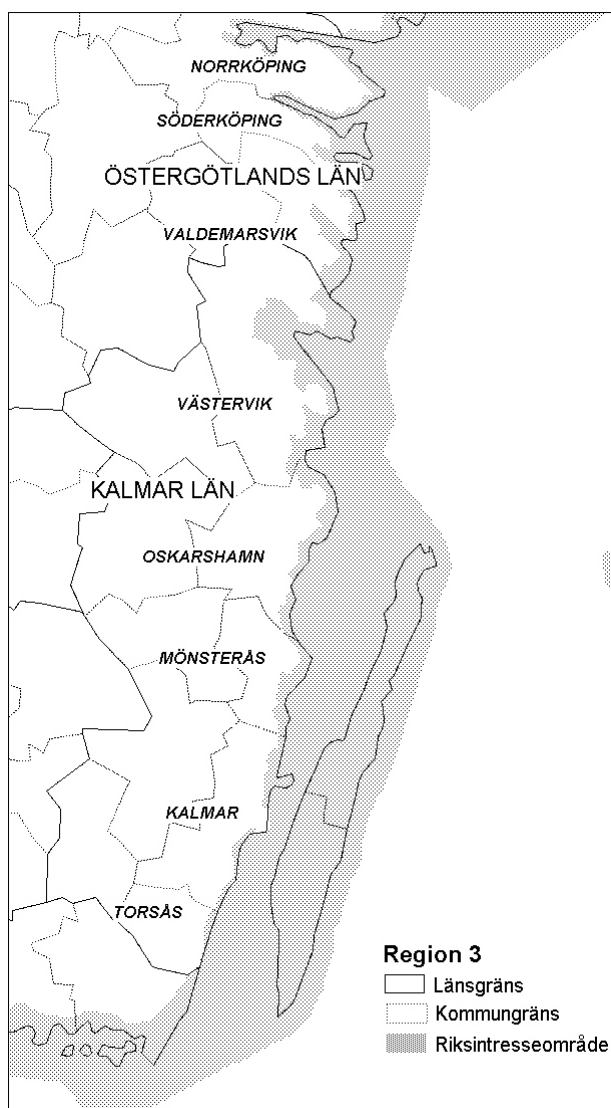
¹⁹ *Kustnära bebyggelse. Boverket och SCB 1996.*

ytterskärgården här är ett antal täta ögrupper med grupper av enkel bebyggelse. Dessa öar har länge varit säsongsfiskelägen men är nu i det närmaste obebodda.

Längre söderut blir skärgården mer dominerad av enstaka större och starkt befolkade öar.

Skärgården i *Södermanlands* län skiljer sig från den längre söderut och norrut genom att den är smal och nästan genomgående saknar mellanskärgårdspartier. Barrskogens öar möter i regel ytterskärgårdens kala skär.

5.4 ÖSTERGÖTLANDS OCH KALMAR LÄNS SKÄRGÅRDAR

Karta 4. Region 3. Se även kartbilagan, blad 8-9. Riksintressen: se avsnitt 7.3.4

glesbebyggelserättens avskaffande 1972 och naturresurslagen 1987. Inrättandet av naturreservat har också inneburit restriktioner för bebyggelse. Exploateringsgraden mätt i antal bostadshus/km² har dock ökat kraftigt under 1950-, 1960-, och 1970-talen på flera större öar med fast landförbindelse. Länsstyrelsen i Kalmar bedömer att antalet hus i den yttre delen av kustområdet har fördubblats under de senaste 50 åren, samtidigt som befolkningen har halverats.

Länsstyrelserna anger att det i Kalmar läns norra kustområde (Västerviks, Oskarshamns och Mönsterås kommuner) 1997 fanns 3 171 småhus och 770 lantbruksenheter, varav 84 procent respektive 45 procent var bebodda. På öar utan fast landförbindelse i samma område fanns 71 småhus och 201 lantbruksenheter, varav 48 procent respektive 30 procent var bebodda året runt²⁰.

Öarna i Östergötlands och Kalmar läns skärgårdar har haft en minskande befolkning under en lång tid.

Östergötlands skärgård med Sankt Anna och Gryt är rik på öar och fjärdar. På ett 50-tal åretruntbebodda öar utan fast landförbindelse bor drygt 280 personer, varav den största är Aspöja med ett 30-tal invånare. På öar med fast landförbindelse bor ca. 700 personer, och ytterligare ca. 2 000 inom kustområdet. I den södra delen av skärgården har öbefolkningen minskat medan antalet bofasta varit tämligen stabilt i den mellersta och norra skärgården. Kallsö beskrivs närmare i avsnitt 13.7.

Kalmar län har ett stort antal bebodda öar utefter sin kust, främst i Tjust i norra delen av länet. Ca. 250 personer bor året runt på skärgårdsöar utan fast landförbindelse. Ca. 40 personer bor på öar med bro, och i kustområdet (1-2 km innanför kustlinjen) bor ytterligare ca. 5 000 personer.

5.4.1 Bebyggelseutveckling

Antalet åretruntboende i skärgården har minskat sedan 1940-talet och husen omvandlas till sommarbostäder. Byggandet av fritidshus ökade under 1950- och 1960-talen men har i skärgården motverkats av strandskyddets införande på 1950-talet,

²⁰ "Hållbar skärgård" Miljö- och hushållningsprogram för Östergötlands och Kalmar skärgård, remiss 1999.

5.4.2 Natur och kultur

Östergötlands län har en tydligt zonerad skärgård och en profil av naturtyper från ytter- till innerskärgård. Skärgården har djupa, smala, starkt framträdande sprickdalsvikar och förkastningsstränder in i landet, såsom Bråviken, Slätbaken och Valdemarsviken.

Sankt Anna skärgård är unik med tätt liggande små öar, kobbar och skär med omgivande mycket grunda och biologiskt högproduktiva bottnar. En stor del av ytterskärgården bör utses till nationalpark enligt Naturvårdsverket. Zoneringen i inner-, mellan- och ytterskärgård är tydlig i Sankt Anna med utbredda ekbackar och odlingsmarker i de inre delarna.

Gryt, *Tjust* och *Misterhult* skärgårdar har barrskogsbevuxna större öar och holmar. Skärgårdens djup minskar tydligt söder om Gryt och avtar som sammanhängande naturtyp vid Kråkelund nära Oskarshamn. Skärgården i södra *Kalmar* län från Mönsterås och söderut är en moränkskärgård och moränkust med omgivande grunda bottnar. Öar och kustlinjer är utformade av långsträckta omvandlade grusåsar.

Fast bosättning i skärgården är känd från medeltiden. För de första brukarna var fisket viktigast, djurhållning hade man för självhushållet. Råg och korn odlades på de små åkrarna. Kreatur och får flyttades mellan holmarna och insamling av löv från lind och ask gav ett viktigt tillskott till vinterfodret. Omkring 1870 var kust- och skärgårdsområdet som mest befolkat. Ny åkermark bröts på utmarkernas stenbemängda moräner och stengärdesgårdar anlades. Åkerbrukets lämningar från denna tid är av stort kulturhistoriskt värde. I mitten av 1800-talet genomfördes det laga skiftet och det gamla byväsendet sprängdes. Från 1920- till 1950-talet sjönk befolkningsantalet kraftigt och åkrar lades igen och utnyttjades till bete. Men fortfarande är detta den bäst bevarade skärgården präglad av de traditionella näringarna. Här finns ett stort antal djurbesättningar ute på öarna och hagmarkerna är på många håll öppna och artrika där nötkreatur och får betar.

Karaktäristiskt för skärgårdsbyarna är att de har en skyddad hamn i söderläge på en ö med brukbara marker. På flera stora öar ligger gårdarna ensamma. De äldre bostadshusen är ofta brädpanelade enkelstugor i två våningar. På Hasselö i Västervik kan byns tredelning ses tydligt, med båthus och fiskebodas längst ned vid vattnet, bostadshusen i ett mellanläge och ladugårdar och bodar för jordbruket högst upp.

5.5 GOTLAND

I denna faktsamling behandlas förhållandena främst på landets öar. Gotland är landets största ö, både till ytan och befolkningstal. Samtidigt finns en rad avgörande skillnader mellan Gotland och skärgårdarnas små öar som påverkar att Gotland undantas i denna rapport.

Gotland är förvisso en ö, med ca. 100 km till fastlandet. Där upplever man med andra ord kommunikationsproblemen och den geografiska begränsningen. Inom Gotland finns också den bebodda ön Fårö, samt Gotska Sandön och Stora Karlsö. Sett med internationella mått är Gotland Östersjöns största ö, men inom EU är det en av de minsta som utgör egen region.

Argumenten för att Gotland inte behandlas fullt ut i denna skrift är bl.a. att ön utgör en region, både politiskt och ekonomiskt. Man har alltså egen skattebas att arbeta med och ett parlament med enbart öbor som bevakar omfattning och struktur på samhällets service. För det andra är en avgörande skillnad storleken. Med sina nära 58 000 invånare har Gotland nästan dubbelt så många invånare som alla andra skärgårdsområden sammanlagt. Med denna storlek erbjuder man en service som i det närmaste kan jämföras med fastlandsservice för andra öbor.

Med hänsyn till dessa argument ingår inte Gotland i analyser och sammanställningar i denna skrift. Endast en översiktlig redovisning av förhållandena på Gotland lämnas här.

5.5.1 Natur och kultur

Gotland präglas av sin berggrund. Det är en flack kalkstenplatå som lutar svagt åt öster. Därmed finns flacka, grunda ständer i öst och en klint, en eroderad, rät bergvägg i nordväst. Utmed strandlinjen finns formationer på flera platser med rester av hårdare kalksten, så kallade raukar. Växttäckningen är gynnat av det milda klimatet och den kalkrika berggrunden. Nästan halva ytan är täckt med främst tallskog. Dessutom finns stora biologiska värden i välskötta ängen, i myrmarker, torra hagmarker och strandängar.

Bebyggelsen präglas av alla små gårdar med karakteristiska, vita kalkstenhus. Stora gods och jordbruksfastigheter som på fastlandet finns inte. Gotland hade 57 381 invånare 2002 varav ca. 25 000 bor i Visby. Andra större tätorter är Roma, Slite, Hemse och Klintehamn, men de har bara 1 000-2 000 invånare.

Gotlands läge mitt i Östersjön är strategiskt och från ön har långa tider handeln på Östersjön kontrollerats. Att det länge varit en rik bygd framgår av de många stora guld- och silverskatter man funnit. Även de 92 kyrkorna från tiden före 1300-talet och ringmuren runt Visby är belägg för detta. Striderna om ön har varit många och den kom under danskt styre efter 1361, då Valdemar Atterdag genomförde en invasion ön. Först efter 30-åriga kriget, 1645, tillföll Gotland Sverige.

Den historiska bakgrunden är en viktig utgångspunkt för en stark självkänsla. Det har sin betydelse både för marknadsföringen av Gotland med sin historiska särart och för intresset att söka självständiga vägar i kontakter med andra regioner.

5.5.2 Kommunikationer

Gotland har regelbunden trafik med färja till fastlandet, dels till Nynäshamn och dels till Oskarshamn. Denna trafik drivs efter avtal med staten, som garanterar viss finansiering av verksamheten. Gotlänningar reser till subventionerade priser. Godstrafiken med trailers etc. på färjorna har dock ingen subvention för fraktkostnaderna.

Det finns regelbunden flygtrafik till Gotland. Flygplatsen är landets femte största inrikesflygplats. Linjerna går främst till Stockholm men även till Norrköping och sommartid även till Göteborg, Malmö och Skavsta.

5.5.3 Energi

Elkraft på ensligt belägna öar innebär alltid speciella problem. Den svenska utvecklingen av kraftöverföring med högspänd likström innebär att ön tidigt elektrifierades via sjökablar från fastlandet. På senare tid har också den snabbaste utbyggnaden av vindkraft skett på södra Gotland. Det är främst ett flertal lokala företag som investerat i utbyggnaden. Idag är produktionen så stor att det sommartid under vissa perioder kan ske en export av el från ön.

5.5.4 Näringsliv

Öns näringsliv har traditionellt dominerats av jordbruket. Fortfarande har detta större betydelse på Gotland än i något annat län. En speciell gröda, sockerbetor, har med framgång odlats med vissa stödformer, vilka nu alltmer försvunnit. En avgörande fråga har gällt nedläggningen av öns enda sockerbruk i Roma. En allt mer betydelsefull näring är turismen. Den ökar allt mer och skapar stor sysselsättning under sommarmånaderna. Stora ansträngningar görs för att förlänga säsongen i de anläggningar som byggts upp.

Gotland ingår tillsammans med landets skärgårdsområden i EU:s strukturfondsstöd med programmet Mål 2 Öarna. Inom gemenskapsinitiativet Leader+ finns en LAG-grupp på ön.

5.5.5 Utbildning

Gotland har en komplett utbildnings kedja med grundskola, gymnasium och högskola. De många små grundskolorna i årskurs 1-6 är många gånger hotade av nedläggning. Högstadium finns i sex orter och gymnasium med ett stort utbud av program finns i Visby.

Högskolan etablerades 1998 för att motverka den ström av ungdomar som sökte sig till fastlandet för vidare studier. Idag har högskolan med ca. 1600 platser, också ett växande antal elever som kommer till Gotland från fastlandet.

5.5.6 Internationellt utbyte

Gotland har sedan lång tid ett utvecklat samarbete med de stora öarna Dagö och Ösel i Estland. Sedan 1989 samarbetar de sju största öarna i Östersjön i gruppen B7, "Baltic seven", för att utbyta erfarenheter samt samverka i kontakterna från Östersjöområdet mot andra parter. Se även webbplatsen www.b7.org.

Sedan länge ingår också Gotland som ö med regionstatus i CPMR²¹ och dess Islands Commission. Här ingår alla 27 stora öarna inom EU som utgör egna regioner. I denna krets är Gotland tillsammans med Åland och Bornholm bland de minsta. Samarbetet syftar till vissa gemensamma utbytesprojekt men också en uthållig gemensam information mot EU-kommissionen och parlamentet. Se även webbplatsen www.crpm.org.

5.6 ÖLANDS KUST

Inom Kalmar län ligger Öland som är starkt präglad av sin kust. Liksom Gotland är det en kalkstensplatå men här också med sandsten, som lutar åt öster. Ön har en flack ostkust och en västsida med en höjdrygg. Jämfört med Gotland har jordlagren i större utsträckning spolats bort med nakna kalkstenshällar som följd. Där har den magra alvarmarken utvecklats.

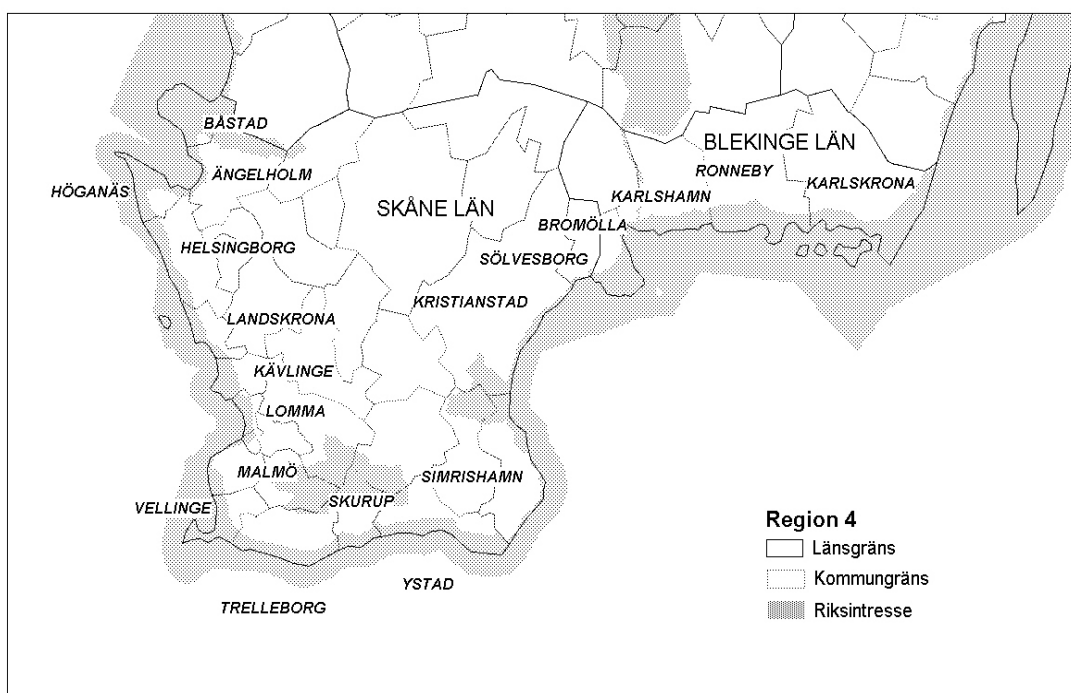
Kulturlandskapet präglas av fastlandets bebyggelsestrukturer med byar. På grund av de naturgivna förutsättningarna bildar byarna ålderdomliga långsmala rader utmed de nord-sydliga vägarna. De påverkades inte nämnvärt av laga skiftet. Strandängarna på kusten nyttjades som betesmark för byarnas djur. Fisket bedrevs som ett nära kustfiske för husbehov. Men det är stor

²¹ Conference of Peripheral Maritime Regions of Europe, Europas perifera maritima regioner

brist på lämpliga skyddade hamnlägen. Framför allt på den långgrunda och utsatta östra sidan. Med en utveckling mot större och tyngre båtar har kustfisket samlats i ett fåtal hamnar.

Turismen har fått en ökande betydelse på Öland. Inte minst efter att ön fick fast broförbindelse 1972. Trycket från många besökare innebär påfrestningar av olika slag. Inför trycket med ökat slitage på känsliga marker har många naturreservat bildats. På den speciella alvarmarken, som är en mycket mager och lågproducerande betesmark, har ett stort LIFE-projekt genomförts för att återskapa beteshävdan. Ett speciellt problem är att det sommartid allt oftare blivit brist på dricksvatten för de många besökarna.

5.7 BLEKINGE OCH SKÅNE LÄNS SKÄRGÅRDAR

Karta 5. Region 4. Se även kartbilagan, blad 10-11. Riksintressen: se avsnitt 7.3.4.

Öarna i Blekinge och Skåne län har haft en minskande befolkning under en lång tid.

Blekinge skärgård omfattar området från Listerlandet och Hanö i väster till Utlängan och den obebodda Utklippan i öster, och ligger nära de stora tätorterna i länet. Totalt bor det ca. 700 personer på öar utan fast landförbindelse, men under de senaste åren har befolkningen minskat något. Merparten av befolkningen på öar utan fast landförbindelse finns på Aspö utanför Karlskrona. I det området bor också ca. 3 700 personer på stora öar med bro, bl. a. på öarna Hasslö, Sturkö och Tjurkö. Hanö beskrivs närmare i avsnitt 13.8.

Utanför *Skånes* kust i Öresund ligger en bebodd ö, Ven. Den tillhör Landskrona kommun. Där fanns år 2002 ca. invånare (jfr 1 200 år 1910). Sommartid bor uppskattningsvis ca. 1 500 personer på ön.

5.7.1 Bebyggelseutveckling

Bebyggelsestrukturen i Blekinge har utvecklats kring fiskelägen. Från befolkningstoppen under 1800-talet har det permanenta boendet allt mer övergått till fritidsboende. Runt mitten av 1900-talet tillkom en del fritidsbebyggelse. Mellan 1950 och 1970 byggdes 10-15 fritidshus och ett par, tre åretruntbostäder årligen. Sedan 1975 har omkring fem fritidshus och permanentbostäder tillkommit årligen.

Bebyggelsen består i dag av ensamgårdar, bybildningar, fiskelägen och fritidshusområden. Delar av bebyggelsen speglar 1800- och 1900-talens skärgårdsliv och utgör värdefulla kulturmiljöer enligt det regionala kulturminnesvårdsprogrammet. Bland kulturmiljöerna finns även hamnar, militära anläggningar, fartygsvrak och fornlämningar från järnåldern och medeltiden.

Längs Skånes kust finns det idag ett 30-tal fiskelägen. De präglas av oregelbundenhet och nivåskillnader där husen ofta ligger i en backe ner emot havet och hamnen. De första fiskelägena med permanent bosättning uppkommer på 1500-talet. I samband med den stora befolkningsökningen under 1800-talet sökte sig många människor till fiskelägena, som vid

denna tid fick en kraftig tillväxt. Runt sekelskiftet 1900 fick ett antal fiskelägen en ny funktion även som badorter. Stora delar av kusten är idag högexploaterade och starkt påverkade av tätorter, industrier och fritidsbebyggelse.

5.7.2 Natur och kultur

Blekinges skärgård är ett starkt kulturpåverkat landskap. Längs delar av kusten, till exempel på Listerlandet och i kustbygden öster om Karlskrona finns betesmarker som kan ha betats kontinuerligt ända sedan järnåldern. Den biologiska mångfalden i dessa betesmarker är ofta stor. Havsstrandängarna är en särskilt artrik naturtyp som uppkommit genom betesdrift.

Skärgårdsområdena Tromtö-Almö-Arpö -Torkö och Hanö har ansetts särskilt bevarandevärda i Naturvårdsverkets skärgårdsutredning 2000. Torköområdet öar är lättillgängliga och har samlade kustskogar som är unika för Sverige med bokbestånd och ekhagmarker med jätteeckar. Hanö i Sölvesborgs kommun är kulturhistoriskt och turistiskt värdefull och större delen bör enligt Naturvårdsverket skyddas som reservat.

Många av öarna var bebodda redan under förhistorisk tid. Sedan medeltiden har gårdar och mindre byar bildats på flera av de större öarna. Många öar i den yttre skärgården har varit bebodda endast under delar av året eller under perioder när sillfisket varit betydande. Kring sekelskiftet 1900 fanns stenhuggeri och båtbyggeri på flera öar. Efter andra världskriget har dessa näringar långsamt avvecklats. Sedan Karlskrona stad och örlogsbas tillkom i slutet av 1600-talet har militära verksamheter varit viktiga. Här har också funnits ett utbyggt lotssystem. Karlskrona tillhör sen 1998 UNESCO:s världsarvslista för en välbevarad, komplett örlogsbas. Staden och den omgivande skärgården domineras än idag av sin sjömilitära funktion. Diskussion pågår om vad man ska göra när militären släpper sina krav på militära områden.

Skånes kustområden hyser också höga natur- och kulturvärden. Den natursköna ön Ven med sina öppna betes- och odlingsmarker och den obebodda Hallands Väderö med fuktiga betade lövskogar har skydd som bör förstärkas enligt Naturvårdsverket. Den för Ven typiska klintkusten är ovanlig i Sverige med branter som är upp till 40 meter höga. Backafallen är gräsbevuxna branter som tidigare utnyttjades som betesmark.

strandängar och betesmarker. De övervägande flacka och öppna halländska kusterna framtvingade stora investeringar i hamnbyggen.

Fiskets historiska betydelse

Västra Götaland med Bohuskusten är sedan lång tid den dominerande regionen vad gäller fisket i Sverige. Många av öborna vid Bohuskusten har varit renodlade yrkesfiskare och fisket har bedrivits både intensivare och i större skala än på andra håll i landet. Orsaker till denna dominans är bland annat närheten till några av världens rikaste fångstfält och att det karga, klippiga kustbältet inte tillät jordbruk i någon större omfattning.

Sillfisket har varit av stor betydelse för fiskenäringens utveckling i Västra Götaland. Detta fiske har kulminerat under tre olika perioder. I mitten på 1500-talet inträffade den första omfattande sillfiskeperioden på västkusten. I slutet av 1700- respektive 1800-talen inföll nya perioder. Kustfisket växte snabbt och storsillen blev en av landets viktigaste exportvaror.

Norra Bohuslän kännetecknas av ett sammansatt fiske där inslaget av lantbruk varit relativt stort. I mitten ligger fiskelägesbebyggelsens traditionella centrum. Med övergången till färskfiskhandel försköts tyngdpunkten söderut mot Göteborgsskärgården där tillgången till en storstadsmarknad blev en viktig faktor²². Det storskaliga fisket är än idag framförallt koncentrerat till fiskefartyg med hemmahamn där.

Bebyggelsens utveckling

I Göteborgs skärgårdar har utvecklingen av bebyggelsen varit stark i den storstadsnära skärgården där till exempel Öckerö kommun ökade med 150 personer per år 1965-1980 och ett 100-tal årligen under 1980-talet. Bristen på bostadsmark är ett problem i denna kommun, som enbart består av tio öar. Enligt den tio år gamla översiktsplanen kan ett 50-tal bostäder tillkomma årligen. Öckerö är starkt påverkat av närheten till Göteborg.

Längre från Göteborg minskar bebyggelsestrycket. Orust har ca. 1 000 fritidshus, drygt 300 villor, 30 hyreshus och knappt 50 bostäder på lantbruk. På Orust byggdes omkring 20 fritidshus och 2-3 permanentbostäder årligen mellan 1960 och 1979. Sedan slutet av 1970-talet minskade fritidshusbyggandet till samma nivå som byggandet av åretruntbostäder, förutom 1982 då en större grupp uppfördes. De senaste fem åren har knappt 20 fritidshus, 15 småhus och tre flerbostadshus byggts.

Ett stort problem är omvandlingen av åretruntbostäder till fritidshus, vilket beskrivs närmare i kapitel 7. Omvandlingsproblemen beskrivs också utförligt i det Regionala miljö- och hushållningsprogrammets delrapport "Boende och verksamheter"²³

5.8.2 Natur och kultur

Den *halländska* kusten har vidsträckta sandstränder och långsträckta kustdynlandskap med en av landets högsta kustdyner. Vendelsöarkipelagen i Varbergs kommun har ett högt prioriterat odlingslandskap som enligt Naturvårdsverket bör bli reservat.

Merparten av de halländska fiskelägena är relativt unga samhällen och var ett resultat av 1700- och 1800-talens snabba befolkningstillväxt i jordbruksbyarna vid kusten. De var i första hand obesuttna som flyttade ut till utmarkerna vid havet. Under 1800-talets slut, när hamnar byggdes och nya avsättningsmöjligheter underlättade övergången till havsfiske, etablerade sig strandsittarna som yrkesfiskare med ett litet jordbruk vid sidan om. Under 1900-talet har den halländska kusten alltmer kommit att omvandlas till ett fritidslandskap.

²² Hellspong och Löfgren (1974) *Land och stad. Liber, Malmö*

²³ *Levande skärgård. Regionalt miljö- och hushållningsprogram 1999-2000. Länsstyrelsen i Västra Götaland.*

Bohuskusten präglas av den kala granitkusten med ett jordtäckte i det närmaste bortsvallat från öar och klippor. Även det salta västerhavets inverkan gör att växtligheten är mager. Den yttre skärgården med öarna är inte så djup. Havets exponering når ofta ända in till fastlandet. I det sönderspruckna klipplandskapet finns också djupa havsvikar, kilar och mycket stora öar som Orust och Tjörn. Gullmarsfjorden i mellersta Bohuslän är en ca. 25 km lång och ett par km bred s.k. tröskelfjord med ett största djup på 125 m och en grund tröskel i mynningen. Fjorden har ett rikt växt- och djurliv och är naturvårdsområde.

Längre in är det oftast grunda bottnar och strandängar som går över i ett odlingslandskap och ädellövskogar, öar med unika berggrundsformationer och hällar formade av inlandsisen, fjordsystem med kustnära djupområden och hög salthalt. Speciella naturvärden finns i de rika marina miljöerna. Skärgården från Koster till Väderöarna i Strömstads och Tanums kommuner har ögrupper som har geologiska, biologiska och landskapsestetiska värden av högsta klass. Längst i norr har den marina miljön i Kosterrännan fått ett ökat skydd genom ett speciellt samarbete mellan ortsborna, yrkesfisket, kommunen och länsstyrelsen. Detta är ett första konkret resultat av arbetsmetoden integrerad kustzonsförvaltning, ICZM.

Hela norra Bohuslän har stora kulturvärden. Här finns hundratals hällristningslokaler och stenåldersboplatser som nu ligger 20-75 m över havet. Tanums hällristningar finns sedan 1994 med på UNESCO:s världsarvslista.

Bebyggelsen i Bohusläns skärgård karakteriseras av att ligga samlad kring lämpliga skyddade hamnlägen. På grund av den kala, bergiga kustremsan blir därför ofta samhällena trånga och tätt bebyggda. Det spelade inte så stor roll om man byggde på fastlandet eller på öarna eftersom vägtrafiken inte var utbyggd, utan man färdades till sjöss längs kusten. Många fina exempel på tät bebyggelse finns: Fjällbacka, Grundsund, Hamburgsund, Åstol, Klädesholmen etc. Samhällena är traditionellt tätt och disciplinerat uppbyggda med en funktionell axel från båten över brygga och bodar, så en skiljeväg parallell med stranden och sedan längre upp ett myller av vita bostadshus. De flesta husen, bodar såväl som bostäder, har gaveln mot vattnet.

Flera fiskelägen har också en historik från 1800-talet, då kronan upplät mark fritt för att få människor etablerade här. Det gällde att kunna utnyttja de rika sillperioderna. Sådana ”kronoholmar” är extremt tätt bebyggda, t.ex. Gullholmen och Käringön. Från början stod alltså alla hus på ofri grund. Under senare år har kompletterande lantmäteriförrättningar genomförts. Kosteröarna beskrivs i avsnitt 13.9.

5.9 ÖARNA I LANDETS INSJÖAR

Karta 7. Region 6. Se även kartbilagan, blad 11 och 13-15. Riksintressen: se avsnitt 7.3.4.

Vinön beskrivs närmare i avsnitt 13.6.

Storsjön

På den största ön i Storsjön, Norderön i Östersunds kommun, bor drygt 140 personer året runt. Ön trafikeras med vägverksfärja och under vinterperioden svarar Vägverket för isväg.

Ivösjön

I Ivösjön, Kristianstads kommun, finns en bebodd ö, Ivö, med 183 invånare år 2002.

Regionen omfattar sex av landets stora insjöar, de med störst öbefolkning. Den berör länen Skåne, Västra Götaland, Värmland, Skaraborg, Jönköping, Östergötland, Örebro, Södermanland, Västmanland, Uppsala, Stockholm och Jämtland.

Sjöarna Vänern, Vättern och Mälaren omfattas av de geografiska riktlinjerna i Miljöbalkens 4 kap 2§, som innebär att turismens och friluftslivets intressen särskilt beaktas vid bedömningen av tillåtligheten av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön. Hela Vättern har utsetts som Natura 2000-område.

Nedan följer de befolkningsmässigt största öarna.

Vänern

Ca. 70 personer var år 2002 mantalsskrivna på öar i Vänern, varav 5 i Lurö skärgård, Säffle kommun.

Vättern

På Visingsö i Jönköpings kommun bodde drygt 760 personer 2002. Dessutom finns uppskattningsvis ca. 500 fritidsboende.

Mälaren

Ca. 900 åretruntboende finns på öar utan fast landförbindelse (inom kartblad 14, bilaga 1). Den största ön är Adelsö med nära 700 invånare inom Ekerö kommun.

Hjälmarén

Tre bebodda öar som ligger ganska nära varandra finns i Hjälmarén. De tillhör tre olika län och tre olika kommuner. Samordning mellan dessa saknas, vilket medför en del problem. Vinön i Örebro kommun beboddes av ca. 120 personer år 2002.